

FREE THOUGHT.

Mēnesinis Iliustruotas Mokslo ir Literaturos Laikraštis, leidziamas Bendrovēs "Laisvoji Mintis" Chicago, Ill. ir Scranton, Pa.

All communications must be addressed to "Laisvoji Mintis", 3252 So. Halsted St., Chicago, Ill., or 1419 N. Main Ave., Scranton, Pa.

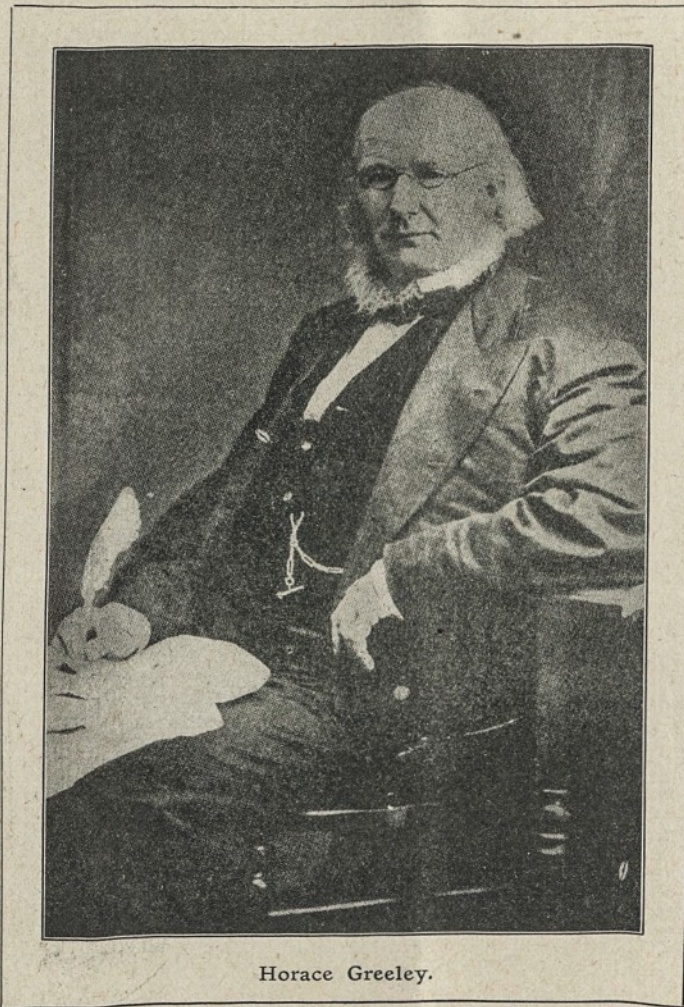
No. 14

Chicago, Ill. & Scranton, Pa., Kovo (March) Mēnuo, 1911 m.

II METAI

Entered as Second Class Matter July 29, 1910, at the Post Office at Chicago, Ill., under the Act of March 3, 1879 II-nd YEAR

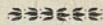
Manager A. Olszewski, 3252 So. Halsted St., Chicago, Ill.

Horace Greeley.

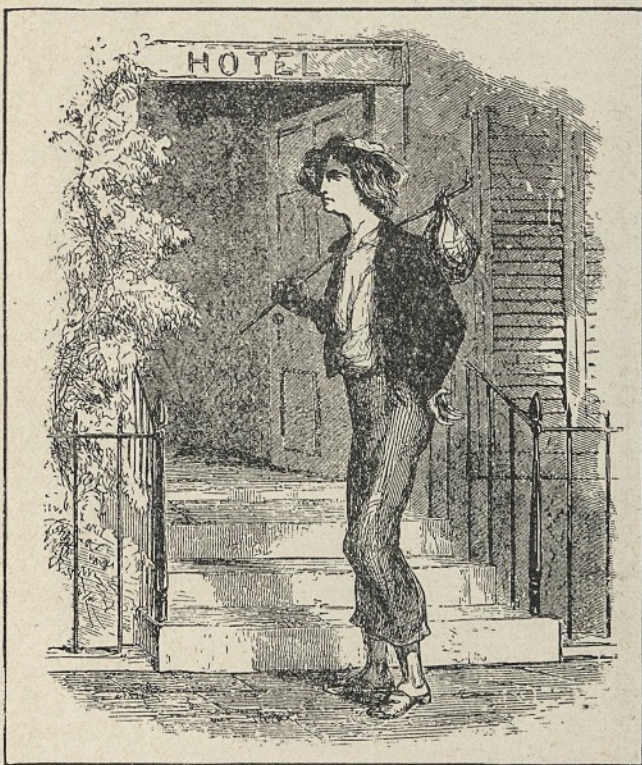
Horace Greeley.

1811 — 1911.

Nevisiems ateiviams tēra zinoma, kad 3 d. vasario sukako 100 metų kaip gimē viens žymiausių amerikēnų — Horace Greeley. Tačiaus kiekvienas amerikēnas su mielu noru gerbia Greeley'o atminimā uz tai, kad jis, būdamas didžiuoju Amerikos laikraštiniu, stovėjo uz principus lygybės, teisybės ir apkantos, kada tie principai buvo, šviedžiami po kojomis dviejų pusių — šiauriečių ir pietiečių — laike Civiliškosios karės.

Kilęs iš bėdinų ūkininkų ir pertat tegalėjęs pasiekti vien liaudies mokyklos mokslā, jaunikaitis Greeley stojo spaudos amato mokintųs. Nepraslinko nė metai, kaip jis pasiuntė savo tėvams \$40.00. Metuose 1831 apleido jis savo gimtinę Amherstā, N. H., ir apsigyveno New Yorke, kur jis ir išgyveno kuone lig mirčiai, 29 d. lapkričio, 1872 m.

H. Greeley—

jaunikaitis pėsčias atkakęs New Yorkan duonos jieškotųs.

Susitelkęs su Francis V. Story, jis pradėjo leisti pirmā pigų dieninį laikraštį New Yorke 1833 metų pradžioje. Kadangi jie neturėjo virš \$150.00 par abu, laikraštis sustojo ējės bėgyje trijų sevaičių. Vienok Greeley nenusiminė. Jis pradėjo rašinėti į laikraščius ir atlikinėjo drauge ir įvairius spaustuvės darbus. Netrukus firma ant tiek piningiškai sustiprėjo, kad sekančiuose metuose pradėjo leisti *The New Yorker*, o 1840 m

The Log Cabin, kuris laike rinkimų taip prasiplatino, kad susilaukė net 90.000 skaitytojų. *The Log Cabin'e* tilpo daugiausia šiūrktūs piešiniai ir straipsniai apie demokratus. Tarp kitko Greeley nemažai vietos pašvėsdavęs straipsniams apie "pakėlimā darbininkų luomos".

Balandžio 3 d., 1841 m., jis pagarsino, kad uz sevaitės leisiās naują rytmetinį laikraštį, pašvėstā politikos, literatūros ir abelnų žinių dalykams, vardu *The Tribune*.

Ligšiol Greeley buvo plačiai pagarsėjęs kaipo tautos ir darbininkų rūpestingas sargas, ir, nors jis buvo gal žinomiausias tuose dalykuose žmogus Amerikoje, vienok nepasisekė jam sukrauti nė jokio turto. Draugai jam sakydavo: "Nehumbuguoji gana!" Ant to jis atsiliepdavęs: "Garbė tai yra garas; populiariškumas įvyksta vien iš netyčių; turtui sparnai priauga; vienintėlis tikras daigtas ant šios ašarų pakrantės — tai oblivija (uzmarštis)".

Jo uzdarbiai buvo labai dideli, bet jis viską bėdiniems išdalindavo. Kad piningai maža vertės jo akyse teturėjo, matytis iš to, kad jis pusę savo dalies *Tribun'e* pardavė uz \$2000, kuomet tas laikraštis jam tvirtai stovėjo iš medžiagiško atžvilgio. Jis ir toliau savo dalį pardavinėjo, kol, galų gale, jis savino vos šešius pajus iš kožno šimto.

Horace Greeley buvo viens svarbiausių amerikēnų pakreipime liaudies nuomonės. Jis neapkentė vergijos ir priespaudos, ir apie tai išsireikšdavo neišpasakomai liuosai ir drąsiai. Daugelis jaunų vyrų sekė jo patarimą: "Eik į vakarus, jaunikaiti!" Jis neapkentė karės ir greičiau būtų sutikęs matyti sugriautā uniją, negu civiliškąją karę.

Linksma yra matyti, kad ir Amerikoje, liuosybės bei veiklumo šalyje, randasi žmonių, kurie dirba su pasišventimu liaudies dėlei, nejieškodami sau nė turtų, nė garbės!

"*Tris žvaigždutės*".

Roze-Ligotnis.

LATVIŪ LITERATURA.

Latvių literatūros, butent raštijos, historija ne yra sena. Pirmutiniai literatūros paminklai sutinkama XVI šimtmetyje: tai pastoriaus Simono Grunau išleistas latvių kalboje “Tēve mūsū”; šis spaudinys pasirodė 1526 metuose, bet tikroji pradžia literatūros yra skaitoma 1530 m., kuomet Rygos pastorius Mikalojus Ramm išvertė ir praplatino Latvijoje dešimtį Dievo įsakymų. Prasiplatinimas liuteranybės tarp latvių pagimdė reikalą leisti latvių kalboje raštus dvasiško turinio. 1568 m. Kuršo hercogo, Golhardo Ketterio, įsakyta būdavo ti daugelyje vietų naujas bažnyčias Kurše*). Naujiems pastoriams, kuriais tankiausia būdavo vokiečiai ir silpnai tevartojo, o kartais ir visai nemokėjo latvių kalbos, buvo reikalingos įvairių įvairiausios dvasiškos kningos latvių kalboje. Todėl tad 1586 m. užsienyje, Karaliaučiuje, tapo atspausdinta pirmutinė latvių kalboje maldakningė, talpinusi savyje dvasiško turinio giesmes ir įvairias taisykles apie liuteronų dievmaldybą.

Pirmasai latvių literatūros perijodas nuo 1530 iki 1750 m. vadinama dvasiškosios literatūros perijodu; įžymus to perijodo atstovas — Kristupas Fuereker; jo dvasiškosiose dainose atsispindi spėka, jos atsižymi lyrizmu ir po šiai dienai yra giedamos latvių bažnyčiose. Taip-gi brangintini yra jo darbai išstobulinimui latvių literatiškos kalbos ir orthographijos. Antrasai milžiniškas tos gadynės darbas—tai šventraščio išvertimas, kurį atliko vokiečys Ernstas Glueck, gerai pažinęs latvių, graikų ir žydų kalbas. Visa Biblija latvių kalboje buvo išleista 1689, o 1685 m., jau buvo atspausdintas Naujasai Įstatymas. Biblijos vertimas latvių kalbon dēlei savo dailios ir tikrai poetiškos kalbės yra laikomas didžiausiu senobinės latvių literatūros paminklu.

Naujasai perijodas prasideda nuo 1750 m., tęsiasi beveik šimtą metų ir nuo vardo savo įžymiausio darbininko vadinamas yra Senio Stenderio ir jo pasekėjų perijodu (1750—1850). Senis Stenderis, t. y. Gothardas Fridrikis Stenderis, gimė 1714 metuose Kuršo rėdyboje; jo tėvas buvo liuteronų pastorius; jis dar vaikas būdamas susipažino su latvių kalba ir tautos įpročiais bei būdu. Mokinosi theologijos užsienyje (Jenoje ir Halle); sugrįžo Kuršan ir išgyveno tenai iki savo gyvenimo galui, kaipo liuteronų parapijos pastorius. Jis taip mylėjo latvių tautą, kad mirdamas

*) Latviai gyvena Kuršo rėdyboje, keturiuose aprubiuose Lyvžemės rėdybos ir Vitebsko rėdyboje. Sulig naujausių duotinių latvių yra apie pustrėčio milijono.

Autoriaus prierašas: Duotiniai šiam straipsniui imta iš mano veikalų, parašyto latvių kalba: “Latvių literatūros historija”. Ryga, 1908 m.; kaina 1 rub. 50 kap.

liepė pastatyti ant savo kapo paprasto lauko aukmenį su parašu “Latwis”. Savo dainomis ir moksliskai populiariškais raštais Stenderis tapo taip žinomas latvių tautoje, kad dar ir dabar yra žmonių vadinamas “Senis Stenderis”. Jo raštai padalinama į tris skyrius: 1) raštai moksliskai—populiariško turinio; 2) poetiški raštai; 3) philologiškieji. Į pirmą skyrių priskaitoma veikalas: “Augštoji kninga išminties iš visatos ir prigimties”; antram skyriui: “Linksmios dainos”, o prie raštų trečiojo skyriaus: “Latviškai-vokiškas ir vokiškai-latviškas žodynas”.

Kad Senio Stenderio raštai prasiplatino ir buvo labai populiariški liaudyje, liūdija jau ir ta aplinkybė, jog jo “Linksmios dainos”, išėjo keliose laidose, o juk dabarnykščiu, nors ir populiariškiausių, poetų raštai retai tesulaukia antros laidos. Senis Stenderis yra tautos poeta: paprastas tautos gyvenimas, kasdieniniai jo vargai ir linksmybės, meilė ir žengimas prie apšvietos—štai svarbiausias jo eilių turinys. Valsčionių vardu Senis Stenderis sako į dvarponius: “Jūs, ponai, klausykite! Męs esame valsčionis, tie valsčionis, kurių prakaitas ir triūsas duoda jums duoną. Dėlko jūsų laukai tokie derlingi? Kas aria, sėja ir pjauna? Kas suveža į klėtis? Tai męs darome, męs jums tuos darbus atliekame”. Bet aiškaus protesto prieš baudžiąvą niekur neužiname pas Senį Stenderį. Jis tik reikalauja, kad dvarponiai būtų geri ir žmoniški su savo baudžiauninkais, o šitie—paklusnūs, darbštūs ir tikintys—tuokart viskas bus gera—ir vilkai bus sotūs ir avys liks nekušintos. “Garbinkit Dievą, mano kanklės”,—kalba Senis Stenderis vardu latvio valstiečio,—“garbink Dievą už tai, kad tu nesi dvarponis! Kiek ponai turi rūpeščių, apie kuriuos aš nė žinoti nežinau, nė suprasti nešuprantu. Piningai duoda daug gero, bet sveikatos, ramaus miego ir tikro džiaugsmo jie neįstengia duoti. Aš galiu dirbti, apetitą turiu gerą, švarkas ir kumelaitė—štai man ir pakanka!”

Šitas idejinis eilių turinys apibūdina mums Senio Stenderio pasaulėžiūrą: tai geros širdies dvarininkas, galįs šį-tą atliekantį nuo savo valdzios ir turto duoti ir valstiečiams, bet nemėgsta, kuomet patį valstiečiai pradeda kalbėti apie savo žmogišką vertę.

Greta su Seiniu Stenderiu reikia paminėti ir jo sūnus, Aleksandras, arba Jaunasis Stenderis; jisai, ne tiek gabus ir mažiau ideališkas už tėvą, iš naujo išleido kaikiuriuos tėvo raštus ir pats rašinėdavo silpnas eiles.

Pasirodė latvių literatūroje ir pirmieji gabūs poetos: Girgenonas, Karolis Hugenbergis (populiariškas savo vertimu Šillerio “Giesmė apie varpą”), pirmutinis poeta iš valstiečių “Henrikis Aklas” (1783—

1825). Šisai vokiečių pastorių mokinys pragarsėjo savo dainomis apie laisvę. Įtekmė Senio Stenderio ant sekančių gentkarčių buvo matoma beveik iki pastarųjų laikų veikaluose kaikurių darbščių, bet ne visai gabių rašytojų, kilusių iš latvių tautos. Tokiais buvo Ansas Liventalis, Ansas Leiganas ir Ernstas Duensbergis.

Naujoji latvių literatūra prasideda pusėje XIX metšimčio, kuomet latviai tampa savininkais ūkių, įgyja tiesą išpirkti juos iš dvarininkų, kuomet šalyje įvedama valsčių savyvalda ir patįs latviai, išsiliuosavę iš vokiečių įtekmės, tampa savojo dvasiško gyvenimo vadovais.

Be tos literatūros, kurią atstovavo iš didesnės dalies vokiečiai pastoriai, pramokę latvių kalbą ir tarnavę latvių parapijose, gyvavo taip vadinamoji tautiška nerašyta literatūra: tautiškos dainos, pasakos, patarlės ir t.t. Bet ilgą laiką neatkreipta domos į tą tautos turtą, ir tik tai tuomet, kada latviai pradėjo tautiškai susiprasti, kada pasiliuosavo nuo vokiečių įtekmės, jie, besistengdami sutverti nuosavią literatūrą, atkreipė mintis pirmu-pirmiausia į tautišką literatūrą, į poetišką grožę tautiškų dainų, į jų reikšmę apšvietos srityje, iš kurios jau pradėta vengti germanizmą, įsiviešpatavusių literatūroje. Pirmučiausiai tautiškais vadovais reikia paskaityti Kristjonas Valdemaras, Fricis Brivzemneks (Brivseemneks) ir Kristijonas Baronas.

Kristijonas Valdemaras (1815—1891)—tai aiškiausias ir tvirčiausias kovotojas už latvių tautišką susipratimą, už jų dvasišką ir medžiagišką kultūrą. Valdemaras, amžinai persekiojamas, Pribaltijos vokiečių bajorų, randa sau ramesnę gyvenimui vietą Peterburge ir Maskvoje.

Brivseemneks.

Kristijonas Valdemaras pirmutinis paduoda sumanymą rinkti turtingą medžiagą tautiškos latvių poezijos, padavinių, patarlių ir t.t. 1867 metuose, Maskvoje, ethnographiškoje parodoje pirmą sykį pakeliama klausimas apie rankiojimą latvių tautiškų dainų. Įvi-

kinti tąją mintį apsiima pirmieji Valdemaro pagelbininkai ir bendradarbiai—Fricis Brivzemneks (Treuland) ir Kristijonas Baronas, buvę tuokart tikrais Maskvos Imperatoriškos Ethnographiškos ir Antropologiškos Draugijos sąnariais. Tai draugijai įsakius, Brivzemneks yra siunčiamas į Latviją latvių tautiškoms dainoms, pasakoms ir patarlėms rinkti. Jau nutė latvių spauda noriai remia tą užmanymą, ir Brivzemneks randa šalyje šimtus pagelbininkų, kurie surašo turtingiausią ethnographišką ir historišką medžiagą tiesiog iš tautos lūpų, nuo savo senelių ir bobučių. Ir jai latvių raštija tepažįsta savo historiją nuo penkių šimtų metų, tai tautiškosios latvių dainos, vienos gentkartės paliekamos kitai, pergyvendamos įvairiausius latvių historiškojo gyvenimo nuotikius, taip lygiai yra senos, kaip ir pati latvių tautos historija. Brivzemneko surinkta 1118 dainų, kurias išleido minėta augščiaus draugija 1873 m. Podraug su originalu šiame ran-

K. Barons.

kiuje patilpo vertimai dainų į maskolių kalbą ir latvių ethnographijos apybrėžos. Po tam Latvių Literatiškoji Draugystė pradeda rinkti tautiškas latvių dainas ir išleidžia du rinkiniu 1874 ir 1875 m., kuriuose patilpo 4800 tautiškų dainų. Visi tie rinkiniai buvo spausdinti vien dėl moksliskų tikslų, susipažinimui su latvių būviu, papročiais ir historija, o ne plačioms tautos masoms, nė jų estetiškam lavinimui. 1878 m. Kristijonas Valdemaras, pats paaukavęs nedidelę sumą, kviečia Latvių Draugystę surinkti ir išleisti tautiškas latvių dainas. Dainų rinkimas užtruko dešimtį metų. Veikliai dalyvauja tame darbe Moksliskasai Rygos Latvių Draugijos Komitetas ir Literatiškasai Mintaujos Latvių Draugijos Skyrius. Moksliskasai Komitetas 1889 m. išleidžia atskirą rinkinį su 1376 tautiškoms dainomis, o Literatiškasai Mintaujos Latvių Draugijos Skyrius išleidžia 168 ilgesnes tautiškas dainas viename rinkinyje. Meno tikslams 1888 m. žinomasai literatas Matis Aronas išleidžia ir-gi dainų rinkinį. 1890 b. Ro-

sijos Imperatoriškoji Geographiškoji Draugija išleidžia rinkinį, kurį sustatė docentas Volteris: "Medžiaga ethnographijai latvių tautos Vitebsko gubernijoje", dalis I. Iki tam laikui latvių tautiškos dainos buvo surinktos tiktai Livžemio ir Kuršo rėdybose; Volterio rinkinyje patilpo tautiškos dainos latvių, gyvenančių Plėskavos (Pskovo), Vitebsko ir iš dalies Vilniaus gubernijose (apie 500.000 žmonių), taip vadinamoje inflantų tarmėje.

Įvedus mokslinių reformą, Brivzemneks tampa liaudies mokyklų inspektorium Rygoje. Svarbiausias darbas rankiojime ir redagavime tautišku dainų patenka į rankas Kristojono Barono, taip-gi darbštaus veikėjo. Kr. Baronas, gimęs ūkininko šeimynoje 1835 m. Vindavos aprubyje, Kuršo rėdyboje, baigė 1856 m. Vindavos gymnaziją, įstojo Dorpato universitetan ir studijavo ten matematiką. Pabaigęs universitetą, Baronas apsigyvena Peterburge ir tampa veikliausiu bendradarbiu Kr. Valdemaro, išleidinėjusio pirmutinį liberališką latvių laikraštį: "Peterburgas Awises" (Peterburgo Laikraštis). Šis laikraštis (vokiečiams pasisten-gus) tapo valdžios uždarytas; tuokart Baronas persikelia Maskvon ir dirba tenai, kaipo privatinis mokytojas. Čion, draug su Brivzemneku, Baronas sueina į pažintį su latvių tautiškuoju turtu; latvių tautiškujų dainų turtingumas, jų įstabus gyvumas ir dvasiškoji grožė taip patraukia Baroną, kad jis pašvenčia visą savo gyvenimą, iki žilai senatvei, rinkimui ir išleidimui tų dainų. 25 metus dirbęs su atsidavimu Kristijonas Baronas 1891 m. persikrausto iš Maskvos Rygon. Jo vienintelis ir didžiausias turtas—tai nedidelė ažuolinė šėpa su 180 skyriais, padalintais dar į daugelį mažesnių skyrių. Visas jo gyvenimas, visos jo viltis, visa praeitis ir ateitis—visa jo, taip sakant, siela yra toje šėpoje: ten surinkta ir paskirstyta skyriais didžiausias turtas, kokį tik pažino iki šiam laikui latvių dvasiško tvėrimo istorija. Visa medžiaga iš įvairių mokslisų draugijų, visuomenisų įstaigų ir šiaip žmonių surinkta rankose vieno žmogaus, kuriam užsitikėjo visa tauta; tas žmogus—Kristijonas Baronas.

Daug geriau už žodžius kalba skaitlinės; tad privesime jas. Daugiau negu 500 žmonių darbavosi, užrašinėdami iš žmonių lūpų tautiškas dainas, kurias pas-kum prisiuntinėjo latvių visuomeniškos įstaigos. Tokiu būdu surinkta apie 215.000 tautišku dainų su vari-jantais; iš jų 99.000 latvių (t. y. Rygos, Volmaro, Vendo, Valko ir Verro aprubiuose) Lyvžemės rėdyboje, su viršum 84.000 Kuršo rėdyboje ir 18.800 Vitebsko gub. latvių dalyje. Latvių tautiškos dainos—tai strofos iš keturių eilių, rašytų trocheu ar daktyliu, bet sutinkama ir ilgesnės tautiškos dainos, susidedan-čios iš 6, 8, 12 ir daugiau strofų.

Latvių tautiškas dainas galime padalinti į lyriškas, mythologiškas ir šeimyniškas tautiškas dainas.

Kaip jau pasakėme, iki šiam laikui surinkta apie 215.000 tautišku latvių dainų, bet tai draug su vari-

jantais. Atspausdintų tautišku dainų be daugybės va-rijantų—27.300. Iš viso originališkų dainų, nerokuo-jant variantų—apie 50.000.

Kaip gi apsidirbti su tokia skaitlinga tautiško tvė-rimo medžiaga, kaip sistematizuoti ir sugrupuoti—štai uždavinys, kuris sustojo prieš Kristijoną Baroną, kuomet jis ėmėsi tvarkyti ir rengti į spaudą šitą medžiagą. Čia jam atėjo pagalbom laiminga bei originališka min-ts: sugrupuoti tautiškas dainas sulig žmogaus gyvenimo eisenos: žmogaus gimimas ir jo giminiški santikiai, kūdykystė, jaunatvė, gyvenimas mergaičių pas tėvus (čia privalome patėmyti, kad latvių moterei tautiškos latvių dainose paskirta labai įžymi vieta), tėvai, vai-kai, pirmoji meilė, vestuvės, sugyvenimas vyro ir mo-ters, senatvė, mirtis ir laidotuvės. Toliaus—visatinas tautiškas gyvenimas ir visuomeniška latvių tautos buitis. Užsiėmimai ir amatai: abelni namų darbai, darbai su-lig metų laikų, įvairios tautiškos šventės, mytholo-giškos dainos.

Tolesniai iškilo kitas klausimas: iškur imti lėšos išleidimui tiekios dainų? Pirmutinis pagelbėjo šiame atvejuje latvių mecenatas ir garsus tautiškosios poezi-jos mylėtojas, Peterburge miesto tarybos narys Henri Vissendorfas, kuris prisidėjo prie išleidimo pirmo tomo. Tasai tomas išėjo iš spaudos 1896 m. Bet iškur imti lėšas tolimesniam leidimui—nesimatė. Be to reikia dar paimti atidžion tai, kad par visą laiką tų dainų rinkėjas ir redaktorius, Kristijonas Baronas, savomis lėšomis užbaigė ir priėngė spaudon kitas likusias dalis. Tiktai pabaigoje devinesdešimtų metų latvių intelligen-tija atnešė dovaną šitam nenuoalsiam latvių literatūros Nestoriui, paaukaudama 1000 rublių. Mūsų gadynėje Baronas yra laikomas pastaruoju latvių tautiškojo at-budimo gadynės mohikanu. Jis gyvena dabar Mel-grabene, netoli Rygos, namuose, kuriuos pastatė ži-namas Rygos fabrikantas ir latvių mecenatas Augustas Dambrauskas, vien tik latviams dailininkams skirdamas. Latviai tą namą vadina "Burtuleku pils" (Raštininkų pilis)—vardas paimtas iš tautišku pasakų. Tenai Ba-ronas baigia savo darbus, ir yra viltis, kd 70 metų veteranas patsai užbaigs pinti sau vainiką... ir su-teiks latvių ir pasaulės literatūrai vienintėlį tos rūšies veikalą—tautišką latvių eposą, kurio hero yra ne vienas asmuo, bet pati kolektivinė tauta. Priminsime dar ant galo, kad tam triūsui atsirado ir išleidėjas—tai Imperatoriškoji Mokslų Akademiija Peterburge. Iki šiam laikui išleista tris dalis penkiuose dideliuose to-muose; kiekvienas jų turi apie 1000 puslapių. Ketvir-ta dalį pradėta spausdinti ir išėjo ji iš spaudos 1910 metuose.

TAUTINIS PERIODAS.

Valdemaro laikuose iškilo pas latvius tvirtas tau-tiškas judėjimas, žymiai atsispindęs ir jų literatūroje. To judėjimo obalsis buvo: 1) ekonomiškoji ir dva-

siškoji tautos gerovē, 2) praplatinimas tautiškojo susipratimo, atgaivinus senovės tautiškus papročius, rūbus ir net valgius. (Pvzd. karščiausiam to judėjimo laike viename laikraščių patilpo staipsnis, kuriuo priminta ir beveik raginta grįžti prie senovės latvių valgymų). 3) to judėjimo tikslas buvo—ištobūlinti literatišką kal-

H. Allunans.

bā. Tautai, kuri dar nesenai, taip sakant, prisijungē prie kultūros, latviams, trūko daugelio žodžių išreiškimui naujų pavadinimų, supratimų ir vaizdų. Patyrę philologai daug pasidarbavo literatiškos kalbos pakēlimui. Minētini yra: Juris Allunans (1832—1864), Bezbardis (1806—1886), o ypač Altis Kronvalds (1838—1875), karščiausias kalbėtojas ir kovotojas, kokį

K. E. Beesbardis.

tik turējo latvių tautiškojo atgimimo istorija. Kronvalds išleido kningutę vokiečių kalboje: "Tautiski siekiniai" (Nationale Bestrebungen), kurioje išdēstē theoretiskā ir ethiskā pamatā kovos už tautiskā latvių susipratimą. Populiariškiausias to laiko lyrikai—Andrius Pumpuris (1841—1902) ir Auseklis (pseudonimas, reiškia Aušrinē). Jų dviejų gyvenimas buvo labai

įvairus ir nepastovus; buvo persekiojamas, kentējo šaltį ir badą ir rado prieglaudą—pirmasai iš pradžių Serbijos, o paskui Maskolijos armijoje (Pumpuris mirē papulkininko rangoje būdamas), antrasai—Peterburge, kur apsirgo karštlige ir pasimirē 1879 m., 29 metų amžiaus būdamas. Lyriškos Pumpurio ir Auseklio

A. Pumpuris.

eilēs atsižymi vaizdinga ir gyva kalba, lengvumu ir gracija, patrijotišku ir reališku turiniu. Pumpuris, pasiremdamas tautiškais padavimais ir pasakomis, parašē populiariškā latvių eposā "Lahtschpleksis",—kurio hero gimē iš meškos ir laukinio žmogaus. "Lahtschplek-

K. Auseklis.

sis"—"meškų pergalėtojas",—tai tautos karžygys, kuris kovoja už tautos laisvę ir draug su savo priešū, Juodoju Raiteliu, laike imtynių nupuola nuo atskardės į Dauguvą ir randa sau galą jos vilnyse. Ne, jis nepaskendo: tamsiomis rudens naktimis žmonės mato

besikaujančius didvyrius ir tiki, kad "Lahtshpleksis" apgalės savo priešą vokiečių, Juodąjį Raitelį.

Pasakojimų, t. y. beletristiškų raštų, srityje apsi-reiškia du aiškiu talentu: Juris Neikenis (1835—1868) ir broliai Reinis ir Matis Kaudzilai. Neikenis parašė eilę pasakojimų iš žmonių gyvenimo, pvzd. "Ar dar veikia devintasai įsakymas",—"Našlaitis"—"Ar ne sunku pamotei" ir kitus, atsižyminčius savo reališku, plastiškumu ir giliu pažinėjimu tautiškosios psichologijos. Neikenio apsakose ne tik atsispindi tautiško ekonominio gyvenimo paveikslai, kiek nupieštos yra teisingos charakteristikos tos dvasiškos būdovonės, tų liūdnų motyvų, kurie išdygo skaudaus tautos gyvenimo dirvoje. Stambiausia klasiška apysaka su aprašymu tautos būvio, su reljefiškais ir ženkliais apibūdinimais veikiančių asmenų—tai brolių Kaudzilai apysaka "Kamarninkų gadyne", išėjusi iš spaudos 1879 m. ir premijuota Latvių Literatiškosios Draugijos. Latviai, kaip žinome, negyvena kaimais ir miesteliais, bet vienasėdžiais. Bet pirma žemė buvo bendra, kiekvienas ūkininkas-arendatorius turėjo apdirbti tą žemę, kurią pirma jau apdirbinėjo jo kaimynas. Pievas ir ganyklas dvarininkas skirdavo arendatoriui kartais už kelių varsnų (net ir mylios), nuo ūkio. Bet kuomet žemė budavo pavedama ūkininko nuosavybėn, reikėjo atmiaruoti kiekvienam ūkininkui atskiri rėžiai, sutvarkyti rubežiai, pridėti pievos ir ganyklos ir t.t. Tam tikslui dvarininkai kvietė kamarninkus, kurie, gyvendami patį pas ūkininkus, matavo žemę. Paimkite atidžion ne tik jau ūkininko meilę, bet net godumą žemės ir patyrimą kamarninkų išnaudoti tą valstiečių silpnybę; pigu bus suprasti, kiek tai atsitiko šiame atvejyje svarbių valstiečiams dalykų. Kiekvienas norėjo gauti sau žemės ir daugiau ir geresnės. Bet kadangi dvarininkai, vokiečiai, gyveno tankiausiai užsienyje, suteikę pilną laisvę savo urėdams ir kamarninkams, tad šie pastariejie daug nelaukdami stengėsi išnaudoti tinkamas aplinkybes. Valstiečiai pasinaudojo, kaip latviai sako, "tepalu". Kas turėjo daugiau "tepalo", kas mokėjo geriau "patepti", tam kamarninkas matavo geresnę žemės gabalą. Šikštuoliui, kurs nenorėjo "patepti", duodavo blogiausius, balotus ir, apskritai, niekam tikusius sklypus. Paveizdan, sodą, giria, pievas skirdavo kaimynui, jai šis daugiau davė "tepalo". Šią tatai "kamarninkų (arba matininkų) gadyne" ir nupiešia broliai Kaudzilai savo apsakoje. Savo įstabia grože, originališku humoru ir abelnai teisingu tos gadynės aprašymu ši apysaka iki šiai dienai užima skaisčiausią vietą dailiojo latvių literatūroj.

Tolimesnėje eisenoje tautiškas latvių judėjimas tampa siauresniu, smulkesniu, atsiranda netikusios to judėjimo pusės. Latviai tautininkai tartum nori užslėpti latvius nuo visos pasaulinės kultūros, jie prisibijo mokslo ir, apskritai, progreso žmonių. Dainavimas (latvių tauta paprastai yra laikoma "dainininkų tauta", bet pastaruose laikuose tas paprotys žymiai at-

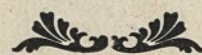
simainė) ir rankiojimas tautiškų dainų, pasakų, patarlių, dėvėjimas senoviškų rūbų—vienintėliai idealai, kuriais užsiimti paveldijo liaudžiai tautininkystės ideologai. Kas protestavo prieš tai—tas būdavo apšaukiamas kosmopolitu, ne patrjotų, bemažko tautos vyliugiu! Iš poetų tame laike atsižymi Lautenbach—Jusminis (1847), uolus, nors nelabai apdovanotas rašytojas, parašęs daug eilių, apsakų, eposų ir t.t. Sentimentai, pigiausio kalibro romantizmas, linksmas gyvenimas be rūpesčių—štai svarbiausias daugelio jo apsakų turinys. Daug labiau talentuotas, bet bereikalingas savo talentą išikvojęs kovoje su naujosios gadynės jaunimu, buvo Janis Purapuke (1864—1904). Kai kurios jo apsakos, kaip pvzd. "sava trioba, savas duonos kšnys", yra skaitomas su tikru žingeidumu. Artimas su Purapuke talentas — Lerchis-Puškaitis, nenuoalsus rinkėjas tautiškų pasakų. Arteliau prie naturališkos mokyklos stovi Augustas Deglau, parašęs visą eilę ilgų apsakų iš latvių ūkininkų ir darbininkų gyvenimo.

Dramos srityje vaisingiausias ir populiariškiausias veikėjas—Adolfas Allunan, žinomas tautai, kaip "latvių teatro tėvas". Jo veikalai, vertimai ir originališki, kuriems siužetai imta iš dalies iš vokiečių dramatiškos literatūros, iki šiam laikui yra pasekmingai statomi ant latvių, scenos, jai ne dėl jų vertės iš dailės atžvilgio, tai dėlei jų sceniškumo, komiškų situacijų ir lengvaus turinio. Geriausiai Allunano veikalai: "Lelpilių valsčiaus viršaičiai", "Kas tie, kurie dainavo" ir t.t. Allunanas yra žinomas, kaip geras satyrikas ir humoristas. Prie tos gadynės dramaturgų reikia prirokuoti Klavą Purinį, Stepermaną ir kitus.

Daug turtingesnė ir brangesnė iš dailės atžvilgio yra vėlybesniųjų tautinės gadynės laikų lyrika. Tos gadynės poetos: Janis Essenbergis, Janis Pavasars, žinomi iš savo erotiškų lyrikos, Edvardas Venskis, Martinas Lapa (labai populiariškas savo laike, bet ne labai talentuotas), P. Blau, Merinis, Liudvigas Berzinis ir kiti.

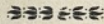
Pabaigoje aštuonesdešimtų metų tautiškoji pakraipa, pasiekusi didžiausiojo įtempimo, greitai pradeda vysti ir nustoja savo pirminio skaistumo ir grožės. Gyvenimas eina greitesniais žingsniais, liaudies nebegalima apsaugoti nuo Vakarų Europos įtekmės, ir, kas svarbiausia,—patį latviai: jau pasiliauja buvę ta vienpalve masa, kokia jie buvo praetyje. Draugijos diferenciacija veda ją prie naujų idejų dailėje, o visų pirmu literatūroje. Atsiranda naujos pakraipos, bet tai neįvyko be didelės, labai aštrios ir ilgos dvasiškos kovos tarp tų naujų sluogsnų arba visuomeniškų grupų ideologų.

(Užbaiga seka).

Priešhistoriškai žmogus.

(Braižinys).

Kas tai yra archeologija?

Apie žmonijos praeitį nuo laiko, kaip išrastas yra raštas mums pasakoja istorija.

Yra žinoma, kad kitados žmonės rašto nepažinojo, tad iš tų jaunų jauniausiųjų žmogaus gyvenimo laikų rašytų žinių neužsiliko. Bet gi girdime sakant ir skaitome rašant net ir apie tuos laikus, kuomet rašto visai nebuvo, t. y. apie seniausius laikus. Tad apie tai, koks buvo žmogus anuose laikuose, kaip jisai gyveno, kaip jautėsi, mums papasakoja mokslas apie senovės laikus, arba "pirmbūvinė" taip sakant, istorija, abelnai visų vadinama *archeologija**.

Kuo naudojasi archeologija?

Archeologija pradeda savo tyrinėjimus nuo tos valandos, kuomet ant svieto atsirado žmonės ir prieina iki gadynei,

kurioje išrasta ir pradėta platinti raštas. Tatai archeologija nesemia sau žinių iš kokių užrašų, dokumentų, ar šiaip padavimų. Archeologas semia žinias iš iškasinių, randamų visose pasaulės dalyse; gi tyrinėjimai, daromi tarpe žemiausia kultūroje stovinčių žmonių, gyvenančių dar ir mūsų gadyneje, ir sulyginimai to, kas yra matoma, su tuo, kas yra iškasta, papildo archeologo ištyrimus.

Archeologijos mokslas nėra senas, Teisybė, dar senovėje žmonės jau įdomavo apie atsiradimą ir pirmą pradžią žmogaus gyvenimą; senovės aprašymuose to gyvenimo yra dalelė teisybės, nors ne sykį pasinaudota legendomis ir pasakomis. Tikrai į mokslo vėžes archeologija teinėjo devyniolikto metašimčio pradžioje; ir bene Prancūzija bus to mokslo tėvynė, nesa prancūzas Jacques Boucher de Crevecoeur de Perthes (1788-1868 m.) praskynė pirmus takus archeologijai. Jisai 1838 metuose apskelbė įdomius savo tyrinėjimus archeologijos srityje; iš pradžių priimta tie apskelbimai neprielankiai, bet paskui priimta jie už pamatą minėtam mokslui. Maž daug viduryje prabėgusio metašimčio archeologija tapo savistoviu ir visų pripažintu mokslu. Nuo to laiko visų apšviestų tautų mokyti žmonės užsiima senovės tyrinėjimu visose pasaulės šalyse.

SENOVĖS AKMENINIS AMŽIUS.

Diliuvijo klimatas, augmens ir gyvūnai.

Mums yra pasakojama, kad pirmutinis žmogus turėjęs laimingą rojaus gyvenimą; nieko jam nereikėję dirbti, visur ir viskas jam derėję, gyvenęs jisai puikiausioje

santaikoje su visais žvėrimis. Vienok ne taip yra. Pirmutinis žmonių veislės, jai taip pasakysime, egzemplaras nebuvo dar žmogus pilnoje to žodžio prasmėje ir gyveno taip menkai, kad mums net sunku yra atvaizdinti sau jo gyvenimą.

Pirmutiniai žmogaus pėdsakai Europoje priklausau senai jau praėjusiam geologiškam laikui, diliuvijinei epochai, arba stačiai diliuvijui. Diliuviju vadinama tas laikas dėlto, kad seniaus sakyta, būk anie geologiški sluogsniai, kuriuose surandama minėti pėdsakai, atsirado pasidėkavojant biblijoje aprašytamjam tvanui. Iš tikrųjų gi, mokslas prirodė, kad jokio visavietinio tvano nėra buvę visai. Milžiniškas metų skaitlius, kurio mes negalime teisingai nurodyti, skiria mus nuo tų laikų. Diliuviju vadinama taipgi ir ledų gadyne, kuri yra dalis ketvirtojo pasaulės vystymos periodo, žinomo geologijoje po vardu kvaternariška epocha.

Dalykas yra tame, kad žemė, pakol ji atėjo į dabartinę savo išvaizdą, perleido (ir dabar dar perleidžia) daug atmainų. Iš pradžių ji buvo ugnies pavidale; paskui, atvėsdama, ji vis dar buvo tiek karšta, kad ant jos gyveno augmens ir gyvūnai, panašūs iš dalies gyvenantiems dar ir dabar karštuose kraštuose. Einant žemei šaltyn mainėsi ir gyvūnai ir augmens; mirė tie jū, katrie negalėjo pakelti naujai atsiradusių aplinkybių, gi pasiliko tie, kurie mokėjo prisitaikinti prie naujų gyvenimo apstovų. Tokiu būdu pamazi atėjo gadyne, žinoma vardu terciariškas periodas, kuomet gyveno į šlapius, arba slonius, panašūs mastodontai, tapirai, paleoterijai, nosragiai, dinoterijai ir kiti žvėrys, nuo kurių karštuose kraštuose pasiliko tik nežymios pėdsakos. Tuo tad laiku, t. y. terciarišku periodu, išsivystė bezdžionė ir priešistoriški žmonės, labai panašūs bezdžionei.

Terciarišką periodą sekė kvaternariškas, prie kurio priklausau ir ledų gadyne. Iš to laiko yra tikrų tikriausios žinios, kad žmogus tuokart jau gyveno. Tuokart ant mūsų žemės buvo neapsakomai šalta ir beveik visos Europos oras buvo panašus šiaurės orui. Dideli šmota: ledo iš Skandinavijos ir Suomijos, arba Finlandijos, užkimšo šiaurės ir Baltąsias jūras. Jie tarsi šarvais buvo pridengę Skandinavijos pusiasalį, Suomiją, beveik visą Rosiją, šiaurinę dalį Vokietijos, dalį dabarnykščių Britanijos salų (Anglija), kurios dar nebuvo tuokart atsiskyrusios nuo viso Europos sauszemio. Žinoma prie tokių klimato sąlygų galėjo gyventi tik šiaurės gyvūnai ir augmens; tatai tuose diliuvijiniuose sluogsnuose visur yra atrandamos liekanos gyvūnų, samanų ir kitokių augmenų, kurie dabar tėra pačioje šiaurėje, paveizdan: Grenlandijoje, Laplandijoje ir tt.

* Archeologija — graikų žodis, reiškias mokslą apie senovę.

Toki speigai nebuvo tai nuolatinis laikas diliuvijinėje gadyneje. Šalčius pamainydavo minkštas oras; balti sniego tyrlaukiai dingdavo, jų vietoje atsirasdavo pievos, puikūs miškai; šiaurės gyvūnų vietą užimdavo pietų gyvūnai. Tad geologai (žmonės, užsiimantys tyrinėjimu žemės) atskiria ledinius periodus nuo tarpledinių*.

Kokioje gadyneje tikriausia žmogus atsirado? Žmogus turėjo išsivystyti paskutinėje tarpinėje ledų epochoje. Tų laikų klimatas labai tiko užsimezgimui gyvybės. Iš gyvūnų buvo tuokart: šlapiai, nosragiai, urviniai liūtai, urvinės hyėnos, meškos, vilkai, šernai, stumbriai, elniai, ožkos ir t. p.

Atrastos iš tų laikų žmogaus kaukolės savo būdovone parodo mums, kad tuokart žmogus sulig savo išsilavinimo buvo kur kas ant žemesnio laipsnio už visų tamsiausių dabar gyvenančius žmones. Jo kaukolė maža tesiskiria nuo kaukolės bezdzionės, panėšios žmogui. Jo smagenys buvo mažos, kakta žema, kaukolės viršus plokščias. Dideli kaulai, žemiaus akių duobės ir labai išsilavinę žandai darė jį labai panėšiu gyvuliui.

Antropologai** vadina tą žmogų *homo primigenius*, pirmbuvinis žmogus. Jis vadinama taipgi žmogumi neandertalinės arba spijinės rasos, nesa, tarp kitko, to žmogaus liekanos surasta Neandertaliuje (Vokietijoje) ir Spi (Belgijoje). Be to surasta tokios pat liekanos Prancūzijoje, Vokietijoje ir Austrijoje. Ta žmogaus išvaizda išnyko dar prieš pasibaigus ledų periodui. Jo vietą užėmė kita žmogaus išvaizda, iš savo išžiūros labiau už aną panėšėjusį mūsų laikų žmogui, ir daug išmintingesnė už "homo primigenius". Ta naujoji rasa gyveno dabartinėje Anglijoje, Prancūzijoje, Ispanijoje, Portugalijoje, Belgijoje, Šveicarijoje, Vokietijoje, Austrijoje ir Italijoje.

Po tai tarpinei ledų epochai užėjo paskutinioji. Oras labjau atšalo, karštųjų kraštų augmens ir gyvūnai nyko, jų vieton atsirado ateiviai iš tolimos šiaurės: šiaurės elnis, gulgė-rėksnė ir kiti panėšūs. Augmenys — vien tik šiaurės samanės. Žmogus vienok išliko gyvas; pergalėjo visus sunkumus ir likosi valdonu užkovotų plotų.

* Ne visi tesutinka su tuo, kad ledų epochoje buvo labai aštrus klimatas. Yra rimti prirodymai tam, kad tuokart vidutinė temperatūra buvo daug augštesnė. Paveizdan ir dabar Šveicarijoje ledų laukai užima didelius plotus, o vasarą tose pat vietose yra gana karšta, pakraščiais, netol nuo ledo, žydi rododendronai, lakioja peteliškės, abelnai augmenų ir gyvūnų gyvenimas yra gražus ir turtin gas. Tuomet, ledų epochos laikuose buvę dar šilčiau ir gyvybė virte virusi šale ledo. Iš po ledo ištrūkdavę šaltiniai ir padarydavę tiesiog jūras prėsکو vandens. Netyrinėdami čia to, kaip suprasti ir išaiškinti ledų periodą su tarpinėmis ledų epochomis, nes apie tai kalbėsime kitą sykį, paminėsime tik tai, kad visai yra prirodyta, jog toksai ledų periodas yra buvęs ir apie jį jokios abejonės negali būti.

** Antropologai — žmonės, tyrinėjanti prigimtą žmogaus istoriją. Pats žodis yra graikų kilmės: *antropos* — žmogus; *logos* — žodis, mokslas.

Iš iškasamų dabar liekanų ir galima žinoti, kuris žmogus yra seniausias, o kuris ne. Taip išnykusi dabar šlapių veislė (*Elephas Antiquus*) randama yra greta seniausio žmogaus; vėlybesnio žmogaus liekanos yra randamos su liekanomis išmirusio mamuto (*Elephas primigenius*); o šiaurės elniai — greta su žmogumi, gyvenusiu dar ne taip labai senai.

Ištyrus priešistoriškojo žmogaus liekanas, kurios randamos yra visoje vidurinėje ir pietinėje Europoje, drąsiai galima nupiešti sau gana tikrą priešistoriškų žmonių gyvenimo paveikslą.

Tos gadynės žmogus buvo medžiotojas. Jis neturėjo nė mažiausio supratimo nė apie žemdirbystę, nė apie gyvulių auginimą. Net šuo nebuvo tuokart jo draugu. Mazomis kruvelėmis-kuopomis žmonės medžiojo giriose. Nuo vėjų ir kitų oro permaitų apsaugodavo juos urvas, kokia nors atskardė, o šiltam laikui užėjus — krūmai, iš kurių šakelių jie nusi-pindavo sau šėtrą. Jie mito šaknimis ir vaisiais, miškų ir tyrų žvėrimis, kuruos užmušdavo su pagalba savo netobulų įrankių; mito taipgi žuvimis ir varlėmis. Sprendžiant iš daugelio šmotelių maisto, randamų arti tų vietų, kur užsilaiškė to žmogaus liekanos, galima tvirtinti, kad jis nekenė bado.

Jis turėjo būti drąsus, tvirtas ir mitrus, nesa atsidrasindavo kibti į galingą urvinę mešką, milžiną mamutą (*bos primigenius*) ir bizonus (*bos europaeus*). — Jis nemokėjo virti sau mėsą ar ir kitoki žalią maistą. Mėsą jis kepdavo ant ugnies, kaulus suskaldydavo iš akmens padarytu kirviu; smagenys buvo jam visųgar-džiausias valgis. Jis neturėjo jokio molinio indo, bet jam, kaipo amžinam valkatai-bepastogiui, tas nebūtų buvęs ir reikalinga. Visus įrankius, reikalingus gyvenime, jis pasidarydavo sau iš medžio, akmens ir kaulo. Kiekvienas įrankis yra jam ginklas, o kiekvienas ginklas — įrankis.

Dėlei to, kad toje gadyneje matoma daugiausia akmeniniai įnagai, ir vadiname ją akmens gadyne; prie to atskirti reikia *senas akmenis* (*paleolitiškas**) periodas ir *naujas akmenis* (*neolitiškas****) periodas. Sename akmens periode žmogus aptašydavo akmenį menkai, netikusiai; sekančioje — jau gerai nudailindavo; abelnai šiame antrame periode žmogus pasirodo kur-kas išmanesnis ir toli yra pirmyn nužengęs. Ginklai buvo daromi iš įvairių akmens rūšių, bet daugiausia iš titnago.

Kur daugiausia randama priešistoriškojo žmogaus liekanų?

Diliuvijinio periodo medžiotojai gyveno daugiausia dabartinėje Prancūzijoje. Daugelis iškasinių, surastų Prancūzijos urvuose, laukuose ir miškuose,

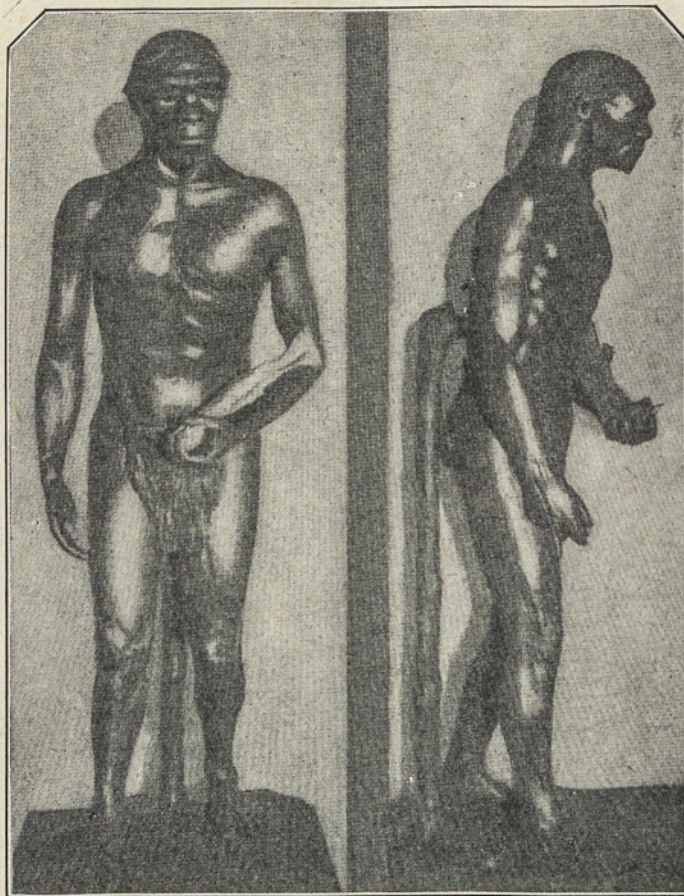
* Paleolitiškas — graikų žodis = *palaios* — senoviškas ir *lithos* — akmuo.

** Neolitiškas — graikų žodis = *neos* — naujas.

parodo, kad tas žmogus su laiku išmoko daryti gerus ginklus. Iš pradžių buvo randama šimtai ir tūkstančiai vienintėlio įrankio: didelis, plokščias klynas panėšus iš formos migdolui, kartais net šešių colių ilgio, padarytas iš titnago, aptašytas iš abiejų pusių, ir vartojamas visokiuose reikaluose. Smailiagalis būdavo gražtu, pentis — sudaužymui visokių daigtų, šonai — pjaustymui. Tas įrankis pavadinta Šellės įnagiu, nes surasta (veik pirmučiausia) jis Šellėje, netol Paryžiaus. Laikams bėgant klynas jau nebežaidė tokios rolės: įvesta gyveniman kitoki įnagai: pats klynas tampa

akmeniu ar lazda. Ir vis gi mūsų pranokėjai laimėdavo tose kovose. Maža dar to. Jie pakėlė ledų gdynės šalčius, pusbadų gyvenimą ir visokeriopus vargus, kurių mes ir suprasti negalime.

Žmogus išsitobulina kovoje už būvį. Kur einasi apie gyvasties už laikymą, ten žmogus sunaudoja visa, kas tik jam yra prieinama, sulig jo žinių, gabumo ir išsitobulinimo. Viskas tatai palengvėliais, žingsnis už žingsnio, tobūlinosi: aprėdalai, gyvenama vieta, įnagai, ginklai, pavartojimas ugnies ir tt. Tūli mokslinčiai

Priešistoriškojo žmogaus pavidalas.

mažesnis ir dailesnis, greta jo atsiranda skaptukai ir įnagai panėšūs durtuvui.

Kaip gyveno priešistoriškas žmogus? Sunkus buvo priešistoriškojo žmogaus gyvenimas, tą galima yra lengvai suprasti.

Apsuptas laukinių žvėrių, kaip urvinė meška, urvinis liūtas su aštriomis šoblei panėšiomis iltimis (tas liūtas yra vadinamas ir machairodas), tvirta urvinė hyėna, vilkas ir tt. Ką gi žmogus turėjo apsigynimui nuo jų? Vien protą, mitrumą, savo išradimus, mokėjimą vaikščioti dviem kojom, galę naudoti rankom, apginkluotom akmeniniu kirveliu, durtuvėliu, arba kokių kitu ginklu; o tankiai — vien

(pvzd. Klaač) spėlioja, kad pirmapradinis žmogus prijaukindavęs net tokius milžiniškus žvėris, kaip mamutas, ant kurio medžioti būdavo galima tik su pagalba taip vadinamų vilko duobių. Iškasama gili duobė įmušama dugne keli aštrūs mietai ir pridengiama žabais bei žeme. Milžinas, patekęs tokion duobėn, jau nebegalėdavo iš ten ištrūkti, o žmonės pribaugdavo jį akmeniais ir durtuvais.

Žmogaus įnagai kassyk labjaus tobūlinosi; tas apsireikimas pagelbėjo žmogui sparčiai žengti priekin. Su laiku pavartoja savo įnagiu padaryti jau nebe šiaip titnago šmotą, bet sujieško sau patį branduolį to akmens; iš jo išdirba peilius, pjūklus, gražtus, ylą, skap-

tukus ir t. p. Dabar jau jis atskiria ginklą nuo įnagio; dirba jau durtuvus ir vilyčias, ko pirma visai nepažinojo.

Pastaroji diliuvijinė epocha *Epocha vardu Madlen* vadinama yra epocha Madlen. Toje gadyneje ledai ir žmogaus progresas. len. Toje gadyneje ledai paskutinį sykį paslinko iš šiaurės pietų link. Žmogus, gyvenęs dabar, minta šiaurės briedžio ir bizonos mėsa. Pamažėliais išlaukinės gyvenimo sąlygos pradeda panėšėti dabar esančioms sąlygoms. Gletčeriai (ledų laukai) pasitraukė ten, kur jie ir dabar yra; ledai, laikę sukaustytą Europą, dingo visai, o laipsniškai išnyko ir šiaurės augmens su gyvūnais. Toje gadyneje žmogaus kultūrinis išsilavinimas žvmiai pažengė priekin, ir jo gyvenimas virsta įvairesnis. Išdirbimui įnagių akmens vietą užima jau briedžių ir kitų žvėrių kaulai. Pirma žmogus prisidengdavo šiaip žvėries kailio šmotu, o dabar jau tiek tapo gudrus, kad iš kaulų pasidirbino sau adatą, o iš žvėrių gislių — siūlus ir siuva rūbus iš tų pačių žvėrių kaulų. Pamaži tasai žmogus pradeda mėgti ir daile; jam atlieka biskį daugiau laiko, tad jis pašvenčia jį padabinimui savo kūno, išdirbimui šiokių-tokių papuošalų. Išgrėžia jisai skyles užmuštų žvėrių dantyse, suvarsto dantis ant virvelių ir užsideda ant kaklo. Be to, toje gadyneje žmogus bando tepti dažais savo odą; apie tai liūdija liekanos ochros dažų ir įdubę akmens, ant kurių trinta dažai. Jau gadyneje vardu Soliutre* užeinama pėdsakai, liūdiujantis apie žmogaus palinkimą prie dailės. Tuokart jau pjaustinėta ant šlapių kaulo; liekanos surasta pietinėje Prancūzijoje; Mentone rasta akmeninės moterų stovylos. Epocha Madlėn atsižymi įvairiais išpjaustiniais ir iškarpomis ant briedžių rago, šlapių kaulo ir ant akmens; randama net paveikslai, išraižyti uoloje ir padabinti dažais. Tas randama urvuose ant sienų šiaurinėje Ispanijoje ir pietinėje Prancūzijoje. Daugiausia — tai žvėrių paveikslai ir atsitikimai iš jų gyvenimo. Žmogaus paveikslai labai retai teužeinama.

Kas stumdavo tą urvinį žmogų prie užsiėmimo daile, arba menu? Ar jis tai darė tiesiog dėlto, kad jautė, kaip pati gamta jį prie to veda? Ar gal toje dailėje, tuose savo braiziniuose žmogus išreiškėdavo savo religiškus jausmus? Sunku ant to atsakyti. Bent gi yra žinoma, kad iki šiam laikui nesurasta nieko, kas liūdytų, kad akmens gadyne žmogus turėtų kokį nors supratimą apie religiją. Net kapinynų iš tų laikų nesurasta. Numirėlius by kaip užkasdavo ten, kur jie pasimirda-

* Tuo vardu vadinama gadyne, kurioje žmogus pradeda dirbties dailėsnius, akmeninius įnagius. Vardas paimtas nuo vietos Soliutre (Prancūzijoje), kur (taipgi ir urve Maoliz) rasta nemaža tokių ginklų, apie kokius minėjome. Toji kultūra viešpatavo vidurinėje Europoje; vakaruose ji tęsėsi iki Atlantiko vandenynui, rytuose — iki vakarinei Europai. Kultūra Soliutre atitinka su pastarosios ledų epochos pradžia.

vo. Ir tik tos gadyne pabaigoje lavonai jau laidota ir tankiai dažyta raudonai.

VĒLYBESNIS AKMENS AMŽIUS.

Vėlybesnio akmens amžiaus apibūdinimas.

Dabartinis arba ketvirtasai žemės historijos periodas su lig geologų* nurodymų prasideda nuo to laiko, kuomet

ant mūsų žemės atsirado tos pačios ką ir dabar turime aplinkybės iš atžvilgio į klimatą, gyvūnus ir augmenis. Poliariški šalčiai pranyko; ledai pasitraukė į šiaurę, gi viduryje Europos užsiliko tie ledų plotai, arba gletčeriai, kuriuos mes ir dabar matome (pvzd. Alpų kalnuose). Vietą nederlingų tyrų užėmė girios ir miškai, šiaurės gyvūnai ir augmens, nebegalėdami prisitaikinti prie naujų apystovų, arba pasitraukė į šiaurę, arba pasikėlė į augštus kalnus. Šiaurės elnis nuėjo į šiaurę, uolų ožys iškeliavo į kalnus; kitokios gyvūnų išvaizdos, kaip mamutas, urvinė meška ir t. p., arba išmirė, arba žmonių tapo išnaikinti.

Klaidinga būtų tvirtinti, kad tokios atmainos, apie kokias mes čia kalbame, įvyko greitai, ar bent į trumpą laiką.

Reikia žinoti, kad niekas staigių atmainų į žemės gyvenimą neįneša, išskyrus žemės drebėjimus ir vulkanų išsiveržimus. Taip pat ir čia tos permainos įvyko pamažėliais, bėgyje daugelių metašimčių. Evoliucija** nežino staigių persokimų; viskas eina išpalengvo, tam tikrų įstatymų keliais.

Kur kreipties, norint susipažinti su seniausiomis liekanomis iš pastarojo akmens periodo (neolitiškojo).

Norint susipažinti kiek su seniausiomis liekanomis neolitiškojo periodo, reikia ištyrinėti tą vietą, kuri tęsiasi nuo Sardiniųjos pakraščių į Pirenejų pusiasalį, Prancūziją ir Irlandiją iki Šiaurės ir Baltųjų jūrų. Toje šalyje prasiplatino taip vadinamieji kjokkenmedingai, t. y. "kukninių" liekanų krūvos' susidedančios daugiausia iš lukštų. Baltųjų jūrų pakraščiais visųpirmu patėmyta daugybė tokių liekanų. Pripažinta jos žmogaus paliekonių ir su atsidėjimu pradėta tyrinėti. Ne vien šiaurėje randama tokios krūvos: yra jų ir pietuose. Iš to spėjama, kad žmogus iš pietų šalies ėjo į šiaurę.

Žmonės, palikę mums tas krūvas, buvo ant labai žemo kultūros laipto. Čia pasergėjama jau (nors dar labai menkas) ūkis, medžioklė, žukla, rankiojimas valgomų vaisių ir šaknų. To laiko

* Geologais vadinama mokslinčiai, tyrinėjantįs historiją žemės su jos žmonėmis, gyvūnais ir augmenimis nuo laiko, kaip sukietėjo žemės paviršis iki mūsų gadynei.

** Evoliucija — laipsniškas išsivystymas organiškų formų, t. y. augmenų ir gyvūnų.

žmogus nerenka sau "zoposto" tolesniam laikui, par tai dieną yra apsirijęs iki "daugiaus jau nebelenda", o kitą dieną "dantis ant lentynos padeda", arba badauja. Lyginai taip gyveno ir žmogus iš diliuvijinės gadinės. Ir čia galima daryti išvedimas, kad šiaurės gyvūnams (pvzd. šiaurės elniui) einant šiaurės link, ir žmogus jį vijosi iki Šiaurės ir Baltųjų jūrų pakraščių. Tose vietose, kur randama minėtos "kukninių" liekanų krūvos, galima tikrinti, žmonės jau apsibuvo ant vietos, nesa kitaip sunku būtų išaiškinti tai, iš kur galėtų susikrauti tokios milžiniškos kupetos lukštų. Kur ne kur tokios krūvos sudaro kalnus 400 mąstų ilgio, 250 mąstų pločio ir į 5 mąstus augščio.

Tie žmonės neturėjo jokio pastovaus būdinko; namų jie nemokėjo statyti, o urvų šiaurėje nebuvo. Nuo oro permainų slėpėsi, tur būti, po tam tikrų gietrų, padarytų iš žvėrių kailių. Susirinkimams vieta būdavo iš akmenų sudėta ugnvietė, kur būdavo suvalgo ma sumedžiota žvėriena, ar sužvejota žuvis; čia gaminata sau įnagai ir ginklai. Liekanos nuo valgio ir darbo būdavo išsvaidomos visur aplinkui. Kuomet tų sąslavų prisirinkdavo tokia daugybė, kad jau par angšta pasidarydavo krutėti, tad žmonės perkeldavo savo ugnvietę kiton augštesnėn vieton. O gal tai darydavo, kuomet tiesiog apielinkėje nebelikdavo nieko maisto. Tokiu būdu tatai ir susidarė tie kalnai, kuriuose mes dabar surandame ugnvietes su pelenais ir anglimis.

Tų žmonių maistas būdavo gana švarus. Medžioklėje jau vartota nesenai išrastas šautuvas (lankas) ir vilyčios, tad bepigū buvo pasišauti sau elnį, šerną, ūdrą, gervę, teterviną ir tt.; gi žukla suteikdavo jiems ungurius, silkes ir kitokias žuvis. Pajūriais rankiodavo sau lukštus su varlėmis. Apie žemdirbystę tas žmogus neturėjo jokio supratimo. Iš prijunkintų gyvulių turėjo tiktai šunį; ant kaulų randama šunų dantų ženklai.

Tatai gyvenimas žmogaus, gyvenusio Baltijos jūrų pakraščiais, nebuvo užvydėtinas. Jai taip gyveno ir Adomas su Jieva, o jai jie kada yra buvę, tai kitaip gyventi nebūt galėję, tai toks jų rojus ir buvo!

O vis gi daug kame tie žmonės pažengę į priekį, suliginus juos su žmogumi diliuvijinės gadinės. Paveizdan, įnagai jau buvo tobulesni. Kirvis gavo jau kirvakotį, kurio pirma neturėjo. Kas yra vartojęs kirvį, tas žino, ką reiškia kirvakotis! Beveik panašų ginklą turi dar ir dabar visai nekultūriškos tautos šiaurėje. Kirvakotis pririšamas budavo prie kirvio, nesa žmonės dar nemokėjo iškalti akmeniniame kirvyje skylės. Tik dabar žmogus išmoko kirsti didelius medžius, tašyti rąstus, rengti iš kamieno valtis. Žodžiu sakant, kuomet žmogus išgalvojo kirviui kotą — jis žymiai pažengė pirmyn; pasiekė daug augštesnį kultūros laipsnį, negu kad buvo žmonės pirm jo. Po vienam išradimui sekė kiti. Nors žmogus nebuvo dar subrendęs, bet gi pamaži jis prie to protiško subrendimo žengė. Išranda būdą

lipdyti iš molio ir bliūdelius. Jau su išradimu puodų žmogaus gyvenimas pasidaro įvairesnis: maistas gali jame laikyties, ir tas pats jau gal pradedama virti.

Labai svarbu yra, kad toje gadinėje, kuomet krovėsi "kukninių" liekanų krūvos, numirėliai nebūdavo laidojami.

Yra randama žmonių kaulai artimais ugnaviečių išmatų krūvose, ir jokio nesusekta ženklo, kad būtų pasirūpinta lavonai laidoti. Pasirūpinimą numirėliais mes užeiname daug vėliaus, tur būti tuokart, kuomet tarpe žmonių užgimė mintis apie posmertinį gyvenimą.

Apsipažinimui su žmonių gyvenimu vėlybesniuose neolityškiosios (naujaakmeninės) gadinės laikuose, atsikreipiama į tas vietas, kur daugiausia randama iškasinių iš to meto, t. y. į vidurinę Europą, taipgi į Italiją ir į Skandinaviją.

Įtēmijama, kad šioje gadinėje Europą apgyvena tautos, užsiimančios vaisinimu gyvulių ir žemdirbyste. Sprendžiant iš to, koku būdu tos tautos apsigyvendavo, galima spėti, kad tarpe jų yra jau tam tikra gentinė organizacija.

Matant, kad dabar gyvena Europoje kitoki žmonės, negu gyveno iki jų, t. y. negu diliuvijinės epochos žmonės, nereikia manyti, kad šiuosius išnaikino atėjūnai, taip kad ir pėdsakų neliko. Galėjo nebūti taip visai. Ano meto kultūra dingo, uzleisdama vietą tvirtesniai ir naujai, gi patį žmonės susiliejo su atėjūnais, keliavusiais Europon atskiromis miniomis įvairiais gana dideliais laiko tarpais, ir nešusiais su savim visai kitokią kultūrą. Viskas pasaulėje atsibūna palengva ir laipsniškai.

Svarbiausias šių naujų gyventojų pamatas buvo žemdirbystė ir vaisinimas gyvulių. Medžioklė ant briedžio, meškos, šerno, lapės, vilko, bėbrų ir ant įvairių paukščių; rankiojimas vaisių ir uogų nuo giriose augančių vaisinių medžių ir krūmų: obuolių, kriausių, vyšnių, aviečių, žemuogių, bruknių, mėlynių, riešutų ir tt. — dabar jau nebe taip svarbus žmogaus maistas, nesa nauja ūkininkavimo forma suteikia žmogui kviečius, miežius; prijunkinti gyvuliai — karvės, ožkos, avys ir kiaulės — duoda tiems žmonėms vieni pieną ir mėsą, kiti tik mėsą.

Jau pirma buvome nurodę, kad šių laikų žmonės įnagius dirba sau iš medžio, kaulo ir akmens. Ir jų ginklų išdirbimas yra kur kas geresnis ir tobulesnis, negu buvo kitą sykį: žmogus išmoko nudaillinti akmenį ir išgręžti jame skylę, ko pirma nemokėjo. Kaip tai palengva viskas eina! Juk tam, kad išmokti gaminti sau įnagius ir ginklus taip kaip jie jau gaminama, t. y. akmeninis kirvis su rankena, iš kaulo adata su skylute ir t. p. reikėjo ne vienu metų. Perėjo gal visa eilė metašimčių, iki tai žmogaus pasiekta. Kiti akmeniniai

kirviai, randami dabar giliai žemėse, yra taip rūpestingai ir puikiai padirbti, kad be abejonės žmogus turėjo sunaudoti mėnesius laiko jų išdailinimui.

Laipsniškai viskas pradėjo eiti geryn. Išradus tvirtą kirvį su ausims ir rankena, pradėta būdavoti namelis; priėjus iki nameliui — atsirado naminiai indai: puodas, ašotis, bliūdelis ir tt. Turėdamas daugiausia maisto ir ilgesniam laikui, žmogus pradeda rūpintis ir apie dalykus antraeilinės svarbos: apie rūbus ir papuošalus.

Kaip gyveno žmonės naujaakmeninėse gadynėse?

Nuo pat pradžios naujaakmeninės gadynės iki didžiam tautų keliavimui, arba kraustymuisi, prasidėjusiam apie 375 m. po Kristui, diduma Europos tautų gyveno triobelėse įleistose iki pusei žemėn. Buvo tai apvalinos arba kartais ir pailgos duobės, 2-3 mąstų gilumo ir 5-6 skersai, apdėtos iš vidaus pintine iš karklų ir apteptos moliu. Maža duobė, iškasta tos didžiosios duobės dugne, buvo ugnavietė. Stogas buvo daromas iš žabų ir nendrių, rėmėsi ant stulpų, ir jis vienas išsikišdavo ant žemės paviršiaus. Ineiti į tokią duobę buvo galima per tam tikrą skylę, ar taką prakastą nuo duobės toliau; tas takas irgi turėjo būti pridengtas kuomi-nors, ir buvo tarsi kokia priemonė, tam primityviškam žmogaus "palociui".

Daugelis tokių duobių tankiausia užeinama yra vienoje vietoje; reiškia tatau, kad žmonės jau gyveno kaimais. Kartais kelios tokios duobės yra iškastos aplinkui kitą daug didesnę, ir su ja yra suvienytos takais-karidorėliais; tokia didesnė trioba turėjo būti svarbesnė. Daugelis tokių triobų sudegė, matomai, ir gyventojai jas apleido. Dabarties tokiose duobėse visai jau užgriuvusiose atrandame molio tinką, vietomis paraudonavusį nuo ugnies; ant jo yra žymiai atsimususi, arba įsispaudusi pintinė tvora; užeinama liekanos stogo iš nendrių, anglis, pelenai, akmenis nuo ugnavietės, šukės puodų, tankiai netikę akmeniniai įnagai.

Tokios gyvenamos duobės iš akmeninės gadynės užeinamos yra visoje Europoje, ypač daug jų Italijoje, Prancūzijoje, Belgijoje ir vidurinėje Europoje.

Žmonių nepaliečiamybė tose gadynėse nebuvo žinoma. Priešistoriškam žmogui visi, kas nebuvo sąnariai jo giminės, arba genties, buvo priešai. Jis suprato, kad ir į jį taip pat, kaip į priešą, žiūri kitų genčių sąnariai. Tad jis rūpinosi apsaugoti savo gyvastį.

Dalis žmonių gyveno kalnų urvuose, kaip pvzd. Austrijoje, Bavarijoje, Italijoje ir kitose kalnuotose šalyse. Kita dalis apsaugodavo save savu triūsu: sukasdavo aplink savo kaimelį volus, iškasdavo grabes, arba ravus. Tokiose volais apsuptose vietose tankiausia gyvendavo genties vadai ir būdavo čia arba tvirtynė, arba vieta aukoms. Dar kiti apsaugojimo dėlei būda-

vodavo sau namus ant ilgų, storų šulų, įvartytų į ežerų dugną. Tokiuose namuose apsigyvenę žmonės nesibijojo nė žvėrių, nė žmonių užpuolimo: be valčių prie jų neprieisi, badu nenumarinsi: vandeny žuvų užtektina daugybė. Kaikuriuose vietose ant vandens būdavo tokia daugybė namelių, kad stačiai panėsėjo tai miestams*.

1853 — 1854 m. pirmučiausia pamatyta kyšanti iš vandens šulai viename Šveicarijos ežerų. Paskui rasta Prancūzijoje, Italijoje, pietinėje Vokietijoje, Austrijoje ir Vengrijoje. Šulai įvaromi buvo taip, kad iš vandens kišodavo tikrai jų viršūnės. Ant jų dėta rąstai, paskui tilteliai iš lentų ir ant šių pastarųjų būdavota keturkampiai nameliai dengti šiaudais; nameliai tie būdavo suvienyti tarp savęs tilčiukais; iki kraštui ėjo irgi tiltas taip-pat subūdavotas. Dabar užsiliko tikrai šulai vandenyje; triobos sudegė, o gal patys gyventojai iškeliaudami į kitas vietas apsigyvenimui, sudegindavo jas, o gal ir priešai, užpoję, paleisdavo, taip sakant, raudoną gaidį. Kas užsiliko nuo ugnies — tą sunaikino ir išnešiojo vanduo. Bet gi tam tikros mašinos-semtuvai išsemia iš ežerų dugno daugelį brangių liekanų, iš kurių galima įžiūrėti visą anų laikų gyvenimo paveikslą.

Žmonės gyvenę ant vandens, atliekamu laiku nuo medžioklės ir žuklos užsiimdavo žemdirbyste ir gyvulių auginimu. Artimais nuo ežero buvo ganyklos ir dirvos. Namie jie išdirbdavo akmeninius kirvelius, išpradzių mažus ir netikusiai apdirbtus, iš serpentino ir diorito; paskui jau iš brangesnės ir rečiau užeinamos medžiagos: nefrito ir chloromelanito. Tie įnagai jau atsizymi dailumu: rankeniukė puikiai išdrožta, akmeninis kirvukas užmautas ant elnio rago, o šis pririštas prie rankeniukės. Tatau ir tuomet grėzdavo skyles kirvuiose ir užmaudavo juos ant koto, lyginai kaip ir mūsų gadynėje. Puodininkystė irgi yra žinoma tiems žmonėms. Išpradzių jie išdirba visai be pagražinimų molinius sudinus; paskui pradeda dabinti vien tik taškėliais, o su laiku — ir paveikslėliais: žuvies kaulas, vilko dantis, o kartais — tiesiog įspraustas pirštas, ar išraižytos beržo žievės šmotelis, prilipytas prie indo smala.

Negalima yra sakyti, kad tie senovės žmonės neturėjo supratimo apie meną, arba dailę; bet jie, gyvendami

labjau vienodu, nebe įvairiu gyvenimu, ne tokiu, kaip medžiotojai ant šiaurės briedžio, ir dailėje nesilavino. Jų paveikslėliai — tai eilė taškelių; jai ką braižo ar piešia, tai tik kad indus pagražinus, o šiaip liuso meno dėl meno pas juos nesimato.

Iš naminių darbų — žmonėms, gyvenantiems ant vandens, buvo žinomas audimas ir pynimas, nesa surasta liekanos audeklų, kutai, ir mežginiai iš lino. Tatau matome juos auginus linus ir turėjus primityvišką

* Yra tam tikri priridymai, kad Lietuvoje irgi būdavo panašūs būdinkai statyti ant šulų, ant ežerų.

udimui stakles. Jau ir rūbai nebe vien iš kailio yra daromi, bet ir iš audeklų. Prie to ir papuošalai atsiranda: karoliai iš akmens ir rago, išgręžti žvėrių dantys, suveriami ant siūlų, šukos ir t. p. dalykai, kuriais žmogus pasidabina, kad tokiu būdu kitam pasidaboti. Patyrinėjant tų apgyventų ežerų dugnus, ištraukiama liekanos maisto, kaulai gyvulių ir žuvų, kažkas panašaus į duoną, grūdai, vaisiai, uogos, paskui žemdirbystės įnagai, tinklai, meškerių galai, jungai gyvuliams sukinkyti, išskauptos iš medžių kamienų valtys ir t. p. Kaulai — tai iš dalies laukinių žvėrių, gi iš dalies — naminių, jau prijaukinamų: ragočių, ožkų, avių, kiaulių ir šunų.

Didžiausiam pastarosios *Numirėlių laidojimas.* akmens gadynės žydėjime žmonės pradeda rūpintis ir savo numirėliais. Lavonai yra laidojami tam tikru gal religijinių supratimų nurodytu būdu, nors ne visur vienodai. Italijoje, visoje vidurinėje Europoje, ypač Čekijoje ir Lenkijoje užeinama gana akyvus būdas laidojimo: "gulščiai-sėdinčiai". Lavonas guli ant šono su gerai patrauktais prie liemens keliais, sulenktom alkūnėje ir pritrauktom prie galvos rankom, o galva paremta kairiuoju delnu. Kiekviename karste vienas tėra lavonas, kartais su daugybe įvairių daigtų greta. Ant žemės paviršiaus kapinynų nebuvo. Visi karstai — vienoje kokioje nors vietoje, ir sudaro didelį kapinyną.

Kartais su vienu lavonu yra užeinami vidurinėje Europos dalyje, gi sausžemio pakraščiuose randama dideli akmeniniai kapinynai, skiriami daugeliui lavonų. Tas liūdijs apie kultūros eiseną nuo pietų į šiaurę. Pietų kalnuotuose kraštuose žmonės iškaždavo karstus uolose; šiaurėje tokių kalnų nebuvo, tad būdavo iš akmens tam tikrus namus numirėliams suguldyti. Žinoma tą darydavo tik žmonės atėję iš šalies, kur jie įprato laidoti lavonus uoloje iškaltuose urvuose. Tokiu būdu atsirado žinomi Prancūzijoje dolmenai ir taip vadinami hunnų kapinynai. *Dolmenai* — tai akmeniniai namai, kurių sienos susideda iš didelių gabalų akmens, o stogas — tai didelė akmeninė plyta. Jai visas būdinkas iš viršaus užbertas žeme, tai vadinama *tumulus*; o jai neužbertas žeme — *dolmenas*. Matyt, daugelyje tų būdinkų gyventa, nesa randama jose kaikokie įnagai, liekanos valgių, pelenai ir anglis nuo ugnaviečių. Aiškūs yra dalykas, kad, jai tokiam "palociuje" pasimirdavo vyriausis šeimynos galva, tai, kaip ir dabar dar daro tūlos laukinės tautos, jo apgyventoji grinčia būdavo paverčiama į jojo karstą, o šeimyna, išėjusi iš čia, statydavo sau naują "dvarą". Milžiniški arba hunnų kapinynai — yra tai dvi eili augštų akmenų. Jų yra daugiausia vakarinėje Vokietijoje, ypač Hannoveryje ir Helholande. Bet visųseniausius tos išvaizdos kapus mes užeiname Aigypte, Graikijoje ir pietinėje Italijoje.

Iš kitų megalytiškų* būdinkų yra žinomi mengirai, tai yra dideli akmens, pastatyti pavidale augštų stulpų, Aigypte faraonų laikuose statyta toki stulpai ir vadinata obeliskais; yra tai puikiai nušlipuoti keturkampiai akmens su užrašais ir šiaip išraižiniais; statomi paminėjimui ar tai garsių tautos pergyventų atsitikimui ar žmonių paminėjimui. Priešistoriškai mengirai užsilaikę iki mūsų dienai Prancūzijoje, Anglijoje ir kitose Europos šalyse, buvo statomi tur būti taipgi prie panašių aplinkybių, o ypač pasimirus genties vadui. Kartais tokį mengirą apsupa mažesni akmens gabalai, vadinami kromlečiais.

Anglijoje netol Salysbury yra labai akyvas megalytiškas būdinkas, vadinamas stonegendž. Tai — didelis rinkis augštų akmenų, sustatytų poromis, su užvožtu ant jų trečiu akmeniu; tas akmenų sudėstymas panėsi kiek vartams; gi visi tie vartai taip sustatyti, kad viduryje yra didokas plotas tuščios žemės. Dabar stonegendžas atrodo griuvėsiais, bet ir iš jų galima suprasti apie tai, kokį tai baisų darbą atliko senovės žmoneliai, statydami tokį milžinišką ir iškilingą praeities paminklą. Paėmus dar-gi atidžion, kad tie žmonės didžiausiems sunkumams kelti ir vežti teturėjo visųprasčiausius įrankius, virves, rutulius, keltuvus, ir t. p. — tai galima sau išvaizdinti, kiek baisaus vargo tie žmonės turėjo datirti. Tad aišku, kad toks darbas, reikalaujantis visos tautos spėkų, tebuvo atliekamas kokio nors labai svarbaus atsitikimo paminėjimui. Daugelis tyrinėtojų tvirtina, kad panašūs milžiniški paminklai būdavo statomi vien iš tikėjimiškų pobūdžių: kaipo šventnamiai, vietos aukoms nešti, laidoti tautos didvyriams, kurie būdavo laikomi dievais.

Randami akmeniniuose karstuose daigtai liūdijs, kad tais laikais žmonės buvo pasiekę akmens gadynės čiukurą.

Kaip ir iš kur atėjo akmens gadynės kultūra į šiaurę?

Sunku ir beveik negalima tikrai nuspręsti kas link daugelio priešistoriškojo gyvenimo klausimų; tatau reikia pasitenkinti kiek galima pamatuotais ir į teisybę panašiais daleidimais. Daugelis mokslinčių prirodo, kad neolytiškosios gadynės kultūra turėjusi savo pradžią Rytuose ir iš tenaiėjusi Europon tai jųromis palei vakarinius ir pietinius Europos pakraščius, tai sausžemiu par Balkanų ir Apeninų pusiasalius. Tą jų daleidimą patvirtina tos "kukninės krūvos", arba kjockenmedingai, ir akmeniniai kapai, apie kuriuos kalbėjome, kad jie atsirado pirma rytų ir pietų šalyse, o paskui šiaurėje.

Senakmeninės gadynės liekanos panėšios toms, kurios randama Europoje, yra taipgi žemėse Aigypto, visoje šiaurinėje Afrikoje, pietinėje Afrikoje, priešaki-

* Taip vadiname senovės būdinkus, subūdavotus iš didelių gabalų akmens.

nėje Azijoje ir Indijoje. Bet palei tai tvirtinti, kad Europos diliuvijinė kultūra yra užgimusi vien iš rytuose ir pietuose buvusios kultūros — bene būtų par drąsu. Juk ir Amerikoje randamos liekanos iš tos gdynės panėši tokioms pat liekanoms Europoje. O Amerika, gal būti, neturėjo tuo laiku susinešimų su Europa.

Senovės akmeninį amžių priešakinėje Azijoje ir Aigypte sekė naujaakmeninis amžius, atsizymintis tuo, kad žmonės jau moka žemę apdirbti, užsiima vaisinimu gyvulių, yra apsipaziinę su vartojimu kirvio, molinių indų, moka pagaminti iš akmens įrankius ir padaro ant jų geometriškus pagražinimus. Toji tatau kultūra, kaip tūli spėlioja, ir turėjusi būti užnešta Europon. Bet tasai išsivystymo laipsnis neilgai teuzsilaikė rytų Europoje. Su tos gdynės liekanomis, kurių nedaug tėra, beveik visados randama ir naugių liekanos; ta aplinkybė ir pagimdo pas kitus mokslinčius abejojamą sulig to, ar tikrai iš Rytų atėjo Europon kultūra, ar neužgimė ji čia savistoviai, be įžymių pašalinių įtekmių.

Toliaus Rytuose išrasta būdas apdirbimo naugių, arba metolo. Tasai išradimas be abejo žymiai pastūmėjo į priekį visą anometinę kultūrą, suteikė žmonių gyvenimui visai naują išvaizdą, ir pagimdė taip vadinamą "prieš-mikėninę" kultūrą. Tas vardas paeina iš to, kad vietoje senovės graikų miesto Mikėnų rasta daug puikių liekanų, atsinešančių į naugių gadynę. Čia jau žmonės išmoko sumaišyti varį su alavu, iš ko pasidaro bronza, kuri išveržė iš vartojimo akmenį, pati jo vietą užimdama. Matoma, kad iki išrasta bronza, žmonės naudojosi variu, bet gi tas nebuvo visur; net Italijoje, vidurinėje Europoje, Ispanijoje ir Aigypte tą laiką galima pavadinti pastaruoju akmens amžiaus laipsniu.

Pietų-vakarinėje Europoje, matomai, visai nebuvo vario periodo, nesa pagal iškasinius susekama, kad akmens "prieš-mikėninę" gadynę tuojaus seka bronzos gadyne. Centras tos gdynės buvo Kretos sala ir graikų archipelagas, kurių įtekmė siekė toli už savo rubežių. Sekantis po tam Mikėnų periodas atžymi jau aiškų bronzos amžiaus išsiplėtojamą.

Kaipo prirodymai tam, kad vėlybesnėji akmens amžiaus kultūra atnešta tapo iš Rytų į Europą, privedama sekanti tvirtinimai: 1 — šuo, kurį jau sutinkame pas tos gdynės Europos žmogų, paeina nuo šakalo, gyvenančio pietinėje Europoje, Afrikoje, priešakinėje Azijoje ir Indijoje (tas pagaliaus tvirtinimas daugelio yra laikomas neužtektinai pamatuotu); 2 — naminiai Europos gyvuliai paeina nuo jungimo Europos, Azijos ir Afrikos veislių; 3 — miežiai ir kviečiai buvę Azijos tyrlaukiuose daug anksčiau prieš tą laiką, kuomet žmogus išmoko juos auginti; 4 — akmeninis kirvis savo pavidalu panėšus Azijos tokiam pat kirviui; 5 — pietų šalyje akmens gadyne daug anksčiau užsibaigė negu šiaurėje.

Tie keli argumentai rodo, kad šiaurės kultūra galėjo būti atnešta iš rytų ir pietų. Ir ištikrųjų pietų šalis buvo neišsemiamas šaltinis žmogaus išsivystymui.

Šiaurėje tik pradedama vartoti koks dalykas, o pietuose apie jį jau užmiršta, jo vietą senai jau užėmė kitas, geresnis, dailesnis, parankesnis.

Iš to viso matome, kad sunku yra praveisti rubežius tarp akmens, bronzos, geležies gadynių, nesa vienoj vietoj, pvzd., yra akmens gadyne, o kitoje jau pilnai įsiviešpatauja bronzos ir tt. Tas dalinimas yra priimtas moksle vien dėlto, kad su jo pagalba lengviau orientuotis toje galybėje liekanų, randamų žemėje.

Akmens amžių metskaita. Historiškoji Aigypto gadyne siekia labai gilios senovės, maž-daug tarp 4.000 ir 5.000 metų prieš užgimsiant Kristui; nuo to laiko tad

ir prasideda Aigypto istorija užrauose, paminkluose ir t. p. Priešhistoriškoji Aigypto gadyne, arba jo naujaakmeninis amžius, siekia net 6 tūkst. metų prieš Kristų. Į Europą ta vėlybesnė neolytiškos gdynės kultūra inėjo daug vėliau. Ketvirtame tūkstantmetyje ji apėmė piet-vakarinę Europos dalį, gi tūkstančiui metų praslinkus užbaigė savo kelionę į šiaurę. Iš "kukninių" liekanų, priklausančių užbaigai diliuvijinės gdynės, nurodoma yra, kad jos užsiliko iš daug senesnio laiko, bent 7, 8, o gal ir 9 tūkstantmečio prieš Kristų.

Tos skaitlinės, nors ir abejotinos, visgi parodo mums kiek tai metų žmogus triūsėsi, kol priėjo iki šių laikų gadynei.

Kas link laiko, kuriame buvusi yra paleolytiškoji, arba senakmens gadyne, — čia jau turime tokias milžiniškas skaitlines, kad sunku jas ir pavadinti. Nebeskaitliuojama permainos toje gadyneje metašimčiais, bet tiesiog dešimtimis, o gal ir šimtais tūkstančių.

Jai mums ateitų į galvą noras atkreipti savo mintį į tą gadynę, kuomet ant žemės gyveno bezdžionei panėšus žmogus, mokslo vadinamas pitekantrou (Pithecanthropus allalus), led tik galėjęs ištarti pirmutinius kalbos garsus, tai jau tikrą metų skaitlinę nurodyti nėra galima, nesa to žmogaus atsiradimas pasaulėje yra nukeliamas į terciarišką vystymos periodą.

Šitas, nors paviršutiniai ir apičiupa paduotasai priešhistoriškojo žmogaus pavelslas parodo mums, kad niekas pasaulėje neįvyksta ūmai; viskas eina tam tikrais evoliucijos keliais, palengva, tikrai, o ne zovada. Sulyginus anų laikų žmogaus gyvenimą su tuo, koku mes šiandien gyvename, pigiai suprasime, kad tokiam technikos ir žmogaus proto išsitobūlinimui reikėjo daug laiko, daug aukų, daug kartais ir nevaisingam triūsui išaikvotų spėkų.

V-as.

J. Štiupas.

Viešpatavimas Caro Aleksandro I.

(Tąsa).

Tuomi tarpu Liubeckis, vienlaik su nominacija ant Vilniaus gubernatoriaus, tapo caro pakviestas pirmu kamisoriumi "trilateraliskos komisijos" Varšavoje dėl sutarmės likvidacijose su Prūsų ir Austrijos valdžiomis. Čion be abejonės veikė ranka Novosilcovo. "Senatorius" susipažino su Liubeckiu pereitais metais draugavimu Augščiausioje Dūmoje ir tuomlaikinėje valdžioje; jaigu ko, tai jo bijojo urėde gubernatoriaus Gardine, o ypačiai Vilniuje, 1816 m., pradžioje tos naujos eros, kurioje ištikrųjų galėjo įvykti suvienijimas Lietuvos su karalyste. Tai-gi ištraukti jį iš Lietuvos, paskandinti pelkėje likvidatyviškų darbų, apie kuriuos gerai žinojo, kad juose galima naskęsti ilgiametams; nudėvėti pavojingą žmogų, o kas mažiausia, sumaitoti smagiausią jo amžių: tai buvo siekiu "senatoriaus", vertu stingrių klupsčiojimų ir bėginėjimų, kuriuose jam šale atstovo (namiestniko), tur būt geriausiame įsitikinime, gelbėjo Sobolevskis, ministras-sekretorius valstijos, karštai remdamas paraginimus Zajaček'o.* Liubeckio namie nėsant, guberniją valdyti turėjo Zyberg-Pliateris. "Intencija" caro 1816 m. buvo Liubeckį tik taip ilgai atitolinti nuo pavestos jam gubernijos, iki likvidacijos komisija lenkų karalystėje pradės savo darbus. Bet Liubeckis taip tuose likvidacijos darbuose pasinardino, kad tik pėdsakas teliko nuo jo gubernatoriavimo Vilniuje, beje "sožalienije Jego Imperatorskago Veličestva"! Mat, Liubeckiui teks būti Vilniuje galop 1817 m. reikaluose Radviliškės komisijos (kuria caras 24 d. vas. 1814 m. paskyrė, mirus Nesviežiaus ordinatui, kuningaikščiui Dom. Radviliui, dėl atidalinimo lobių ordinacijos, perkeltos ant prusiškos Radvilių linijos, nuo allodiališkų lobių kuningaikščio Dominiko dukters vėlesnės kuningaikštienės Vittgenštein, ir dėl sureguliuavimo supainiotų reikalų panaikinus konfiskatą lobių kuningaikščio Dominiko už 1812 ir 1813 m.) svarbioje valandoje dėjų šlėktos: prieš rinkimus, išpuolančius pradžioje 1818 m., buvo posėdžiai šlėktiškos deputacijos, kuri 30 d. gruodžio vienbalsiai nutarė pasiųsti deputaciją pas carą ir per ją "nuo šlėktos susirinkimo pasveikinti darbus pagerinimui buvio valsčionių** per savitarpines sutartis ir atliuosavimą jų nuo

* St. Smolka, *Polityka Lubeckiego przed powstaniem listopadowem*, Kraków, 1907.

** Agitaciją valstiečių reikale šlėkta pirmiau pradėjo Vilkmergės paviete, sulig įnešimo gr. Kaz. Pliaterio, lenkiškos kariumenės pulkininko. Pavieto seimelyje užtvirtintas projektas 1817 m. tapo perstatytas gubernijos seimeliui Vilniuje 1817 m., kurs nutarė pasiųsti jį general-gubernatoriui dėl perstatymo carui. Iš Peterburgo atėjo atsakymas, kad dėl neskaitlingumo parašų reprezentacijos nėsą ga-

padonystės, jaigu tai sutinka su švies. Pono valia ir siekiais". Dėlei tokio nutarimo ir dėlei trūkšmingesnių negu pirma budavo rinkimų, Rimskij Korsakov, kurs laike rinkimų nebuvo Vilniuje, gavo caro reskriptą, su pasipiktinimu, "čto niekotoryje dvoriane, chotia, mozet byt i dvižimyje čeloviekoliubnymi i blagorodnymi namierenjami, peržengė ribas, apsklembtas chladnokroviem i zakonami". Už tai jam įsakyta: "zdielat kak vice-gubernatoru grafu Plater-Zybergu, tak i byžšemu maršalu Roppu strožaišij vygovor". Kaslink-gi Liubeckio tas reskriptas sako: "Taip-gi apgailėstauju, kad Vilniaus civyliškasai gubernatorius, kuningaikštis Liubeckis, kurs rods dar nebuvo apėmęs urėdą, bet tuomet buvo Vilniuje reikaluose Radviliškės komisijos, nesiržjo užimti savo stovengę tose neatleistinose aplinkybėse; žinomi Man jo gabumai ir energija be abejonės nebūtų leidę, kad įvyktų *posledovavšija bezporiadki, jesliby on togda ne ustranil sebia ot učastija, kotoroje jemu po zvaniju jego priniať sledovalo; o takovom Mojom zamiečanii Ja poručaju Vam jego uviedomiť*". Šlėkta buvo užmaniusi valsčionius laipsniškai atliuosuoti nuo baudžiamos. Į deputaciją, kuri tatai turėjo carui perstatyti tapo išrinkti: kuningaikštis Ad. Carytorskis, Mikolas Oginskis, Vaitiekus Puslovskis, Kaz. Pliateris. Manoma yra, kad tą plianą šlėktai buvo pakišęs pats Liubeckis, kurs jau 1812 m. valsčionių atliuosavimą laikė neatidėtinu postulatu ir patarė įsteigti tam siekiui dvarponių komitetą; tačiau įnešė tą projektą Upytos maršalkas — Simas Zaviša. Nors Liubeckis 1821 m. liko paskirtas finansų ministru Lenkų karalystėje, jis nesiliovė būti iki 1823 m. nominališku Vilniaus gubernatoriumi ir kaipo toks ėmė algą. Tad paskirtas tapo Vilniaus gubernatoriumi Horn'as, kurs, Zyberg-Pliateriui pasitraukus, vicegubernatoriavo. Be abejonės, Liubeckiui nebuvo miela toji neaiški pozicija Vilniaus gubernatoriaus *in partibus infidelium*, nomadiškas gyvenimas po vokiškus miestus, kada Lietuvoje kassyk labiaus puternojo, kam kuningaikštis valkiojasi po užrubežį, kam už dyka ima gubernatorišką pensiją ir nesirūpina apie svarbiausius reikalus sąukėsų. O jis kantriai nešė tuos kandžiojimus, persitikrinęs — anot S. Smolkos, — kad laimė ratu sukasi; jaib tik per-

lima žinoti, ar dauguma šlėktos nori jo priėmimo. Todėl parašai renkami buvo visoj gubernijoje. "Garbus rezultatas — pasakoja Vladimiras Gadon — apvainikavo tą darbą; nesa suskaičius balsus šlėktos visoj Vilniaus gubernijoje (tur-but palivarkinės!), kurios visatinai skaičius išneša 2.200 asmenų, skaitant vidutiniškai po 200 balsuojančių kiekviename iš vienuolikos paviety, pasirodė, ant patukos gerai manantiems, kad iš viso negatyvų buvo tik 16, ir čia iš didesnės dalies figuravo parašai maskoliškųjų magnatų, kaip tai kniaziaus Platono Zubovo, dovanai gavusio didelius lobius Lietuvoje nuo Katarinos, irgi kitų maskoliškųjų donatarijų" (*Młoda Polska*, Paryž, 1838). Tas judėjimas apėmė ir kitas liet. gubernijas ir Baltstogės apyrubę, prisidėjo taipgi šlėkta ir Lunaburgo pavieto. Surinktinis padavimas tapo carui perstatytas 1819 m.

kentėjus nelabą valandą, kad vėjui pučiant ir barstant smiltis, reikia akis užmerkti, tačiau daryti, kas reikia: juk kuomet-nors paspjis linksmesnė saulutė!

VALDŽIOS SPAUDIMAS LENKIJOJE. TAUTISKUMO IDEJA.

Paskyrimas Konstantino vadu lenkiškosios kariuomenės Varšavoje jau pranašavo, kas pareiti turės Lenkijoje. Jis įvesdino kariuomenėje kūniškas baudas. Oficeriai, kurie goduoja kareivišką garbę, atsiiminėjo gyvastį; taip padarė Vilček, Biesiekierski ir kiti, o užsi-pelnę generolai: Dąbrovskis, Kniazevičius, Voičinskis, Malachovskis, Chlopickis prasišalino iš kariuomenės. Konstantinas ėmė kariuomenei iš izdo tiek pinigų, kiek norėjo. Miestuose užvesdino, užuot tautiškos gvardijos, savą žandarmeriją. Karės ministeris Vielkorskis, matydamas, kad jo valdžia virto paprasta vyriausiojo vado kancelerija, o ne konstitucijinė ministerija, atsisakė nuo urėdo; tąjį užėmė pataikūnas Hauke, kurį varšavičiai nužudė 1830 m. laike maišto. Proteguotomis ypatomis Konstantinas apsodino ir administracijos urėdus, kaip: aprubių kamisorius, burmistrus, kamarų vyresninkus, vyresnius medsgarius. Policija taipgi perėjo jo priežiūron, ir tapo žmonėms baidykle. Ypačiai jis mylėjo slaptąją policiją, šnipus, pašnabždas. Veik du trečdaliu karalijos budžeto eikvojama buvo užlaikymui kariuomenės. Čia dar caro kamisorius Novosilcov ėmė iš izdo tiek, kiek norėjo. Kada izdo ministeris Vėglinskis pasiskundė carui, kad izdas aptuštėjo, kad šalis subankrutys, tai caras savo reskripte 21 d. gegužio pasiklausė: „ar Lenkija privalo turėti savo atskirą politiškąją būtį?“, jaigu neįstengia užsilaikyti savomis įiegomis....

Tiktai tikybos ir apšvietimo ministerija darbavosi su nauda. Tiesų ir medicinos mokyklą pakėlė 1817 m. į universitetą. Įsteigė agronomišką institutą Marimonte. Skaitlius elementariškų ir vidurinių mokyklų pasididino, ir nuo 1815 — 1818 m. mokinių skaičius elementariškose mokyklose pakilo nuo 23.100 iki 28.000. Auklėjimo sistema nesirėmė baidymu ir grasinimais, bet žadinimu garbės jausmo ir plėtojimu noro perviršyti kitus; tarp mokinių ir mokytojų buvo išsitikėjimas.

Iš privatinių pastangų pakelti pramonę užsipelno ypatingą atidžią Aleksandras Skirmuntas (1798 — 1870) iš Molodovo, Gardino gub., kaipo platintojas naminės pramonės Lietuvoje, ir veiklumas gr. Karolio Brzostovskio, kurs savo veiklumą jungė su minčia labo valstiečių. Nepotis kuningo Povilo Ksavero, organizatoriaus valstiečių respublikos Pavlove, ėjo tojo pėdomis, nors kitokioje, naujagadyniškoje linkmėje. Pasidavęs dimisijon iš kariuomenės, apsisėdo savo dvare Štabine (Augustavo gub.). 1820 m. panaikino baudžias ir ant valstiečių, gyvenančių jo lobiuose, uždėjo pareigą siųsti vaikus į mokyklas, kurias pats įsteigė. Kaimuose įsteigė krautuves, kur pardavinėjo viską, kas

reikalinga kasdieniniam panaudojimui, už kainas žemių žemiausias, ir įsteigė kaimišką lombardą, duodantį valstiečiams paskolę be užstato. O idant vietinei liaudei atidaryti dar didesnį lauką pasipelnijimui, jis išplėtojo žymų pramonės veiklumą, steigdamas degtinės varyklas, bravarus, distilenes, dirbtuves midaus, porterio ir arako, dirbtuves žemdirbystės mašinų, geležinių nuliejinių, stiklinę hutą. Ir mirdamas Brzostovskis užrašė Štabiną valstiečiams į savastį (B. Limanovski).

Tuomi tarpu, 1818 m. iš spaudos išėjo pirmieji 8 tomai Karamzino Rosijos Historijos, veikalas parengtas pirm 15 metų, bet perdirbtas po patriotišku padilginimu 1812 m. Kokį atgarsį tas veikalas Rosijoje rado, aišku darosi iš to, kad Karamziną vadino „Kolumbu Rosijos dejų“! Ir seniaus Rosija buvo turėjusi Tatiščevą, Ščerbatovą, bet čia atsiranda historikas su talentu. Jo raštus skaitant — kiti tomai išėjo 1818 — 1825 m. — vis labjaus prasimuša ideja, kad Lietuva, Volynija, Podolija — tai „atgal Katarinos laimėta nuomazinė Rosijos šalis“. Toks „radinys“ patiko Rosijos generolams ir senatoriams. Už tatai kas norėjo atjieskoti „nepersisenėjusias tiesas“ ant „rusiškų iš šaknies“ šalių palei Viliją ir Nemuną, tas turėjo traukti į Pavislį gesintų lenkiškąją ugnį, kurios kibirkštis ir plėnys laktė po Lietuvą. Ir ar stebėtina, kad nekaltas paminėjimas konstitucijos 3 d. gegužio mokykloje ant lentos Vilniuje sujudino visą pusnį tyrinėjimų, apkalinimų, išgujimų gilmėn Rosijos, švilpiant rykštėms ir lazdoms? Bet apie tą vėliaus pakalbėsime.

27 d. kovo 1818 m. atsidaro pirmas seimas Varšavoje. Caras išeina su kaiba, kuri patinka visai Europai. Prizada reprezentaciją visoms Lenkijos dalims. „Įvesdinant — sako — liberališkas įstaigas, kurios nesiliovė būti visos mano gyvatos rūpestingumo dalyku, o kurių išganytingą įtekmę tikiuosi išplatinti su Dievo pagalba ant visų kraštų, man Apveizdos patikėtų, suteikėte man progą parodyti taipgi naujai tėvynei, ką jai rengiu nuo senai ir ką gaus, kaip tik gaivalai taip svarbaus darbo atsieks tinkamą išsiplėtojimą“.

Išrodo, lyg Lenkija turėjo tapti liuosybės įrankiu visai Maskolijai.

Stepas Buščinskis (*Znaczenie Dziejów Polski, 1882*) rašo, kad užsidegimas kilo negirdėtas. Giesmės, dainos, pokyliai! Poetos rašo odas, muzikai tveria dainas. Skamba visoj Lenkijoje polonezas: „Witaj królu polskiej ziemi!... Tobie wieczna cześć i sława“! Aleksandras tampa populiariškas. Jis esti „pirmuoju šalies ukėsu“. Šoka su visomis jį apsupančiomis grožybėmis. Bučiuoja moterims rankas. Vaikštinėja ištikimai su lenkiškais urėdninkais. Iš visur kyla balsai: „Geras, gerai manantis, didis monarchas“! Muša medalius, monetas su parašu: „Wskrzescielowi Polski“. Viltis gaivina visą tautą. Visoj Lenkijoje tikisi veikiai pamatyti pilnąją tiesos liuosybę. Džiaugsmo pasiuti-me girdisi žodžiai: „Niekados dar Lenkija nebuvo taip

laiminga"!... Moskviškoje viešpatijoje, tas pats užsidegimas. Perstatinėjo carui įvairius planus konstitucijos, tarp kitų Nikita Muravjev, vienas gambiausių ir padoriausių žmonių savo laikmečio... Bet caras apgavo ir rusus ir lenkus...

Prasidėjo kova prieš redaktorius laikraščių: "Biały Orzeł", už Niemcevičiaus satyrą "Sen Plutarcha", tapo uždengtas; taip pat "Gazeta Codzienna", kuriai persimainius į "Kroniką", Konstantinas užvesdino cenzūrą. Mokiniuose patėmyta maištinga dvasia. Novosilcov tikrino, kad Lenkai jau gemą jakobinai. Už šnipukavimą ėmė mokėti mokyklose. Atsisakius nuo apšvietimo ministerijos St. Potockiui 1821 m., toji ministerija pavirto į policijos įstaigą.

Carą erzino ir opozicija seime. 1818 m. reskriptu jis uždraudė nurodinėti valdžios klaidas. 13 d. rugsėjo 1820 m. atsidaro antras seimas. Caras prakalba šurkščiai. Atsisveikinimo kalboj jis parodo pasiuntiniams savo nepasitenkinimą; išmėtinėja jiems, kam jie jiešką populiariškumo, per ką jie atitolino tėvynės atbūdovojimą". Peržengus konstituciją, caras sakės pats, kaip jos davėjas, geriaus žinąs, kaip reikia išrišti abejingumas konstitucijos. 13 d. vasario 1825 m. panaikino atdarumą seimo svarstymų, ir prieš savo mirtį caras visai ketino panaikinti konstituciją...

Atžagareivystė platinosi. Šlėkta užviešpatavo ukėsių svarstymuose. "Pirmsėdžiai komisijų vaivadijų vaivadiškose sėdenėse, o aprubių kamisoriai savose aprubėse, tai buvo maži pašos" (Pam. Alf. Młockiego). Seime maža beliko padoresnės palivarkinės šlėktos. Už tai 1818 m. atgrąžinta tapo kūniškoji bauda. Grįžo atgal priespauda kaimiečių. 1825 m. Liubeckis pervėsdino panaikinimą įstatymo Napoleono kodekse, sulig kurio amžini nuomotojai po 30 metų turėjo tiesą nusipirkti valdomąją žemę. Ir kuningija kariavo prieš įstatymus dėl moterystės ir perskyrų, ir dėlei jos skundų (už parašymą "Świstek" ir "Podróż do Ciemnogrodu") St. Potockis pasidavė į dimisiją. Jo įpėdinis St. Grabovskis, nors kalviniškas, rėmė klerikališkas įtekmes; padėjo jam Juozas Kalasantas Šaniavskis, cenzūros vyresninkas. Seniaus spausdintas "Pielgrzym w Dobromilu" (Marijos Čartoriskiuotės) ir "Śpiewy Historyczne" (Niemcevičiaus) tapo uždrausti, o apie Konradą Wallenrodą, Peterburge spausdintą, neleista buvo Varšavos laikraščiams nė užsiminti! Ar tad stebėtina, kad "Ciemnogrod'e" (Varšavoje) augo ir stembo brolijos "Śłodkiego Serca Jezusowego", "Baranka Bożego" ir tt.

Keliarodė mintis už tai spjstelėjo lietuviškai rusiškose žemėse: Kremieniece ir Vilniuje išplaukė, išbujojo poetiškas jausmas, romantizmas. Tai buvo atsigrėžimas į liaudį. Mičekvičius eilėse "Oda do Młodości" pasakė tai kas kunkuliavo širdyse jaunuomenės, o "Zamek Kaniowski" 1828 m. sukėlė tikrą audrą tarp jaunuomenės.

"Kreipianties prie liaudies ant lietuviškai rusiškų žemių, prisiminė dejų praeitis tautų: lietuviškosios ir rusiškosios. Priminė ją Gražyna ir Konrad Wallenrod. priminė ją savose ukrainiškose dūmose Bohdan Zaleskis. Gailėtasi, kad tėviškoji liaudies kalba pateko į paniekinimą ir užmarštį. Atsirado poetos, rašanti lietuviškoje kalboje: Silvestras Velenavičius, kurio poetiškus gabumus Brodzinskis augštai vertino, ir Simas Stanevičius, kurs išleido liaudies dainų rinkinėlį. Rosijoje Tomas Olizarovskis, kuriam naujoji kritika garbią tarp poetų pripažįsta vietą, gaiviai liaudies pavidalus atgaivino, o Tomas Padura rengė rusiškas dainas, kurių ne viena perėjo į liaudies burną. Mūsų istorikai Vilniaus univesitete: Lelėvelis, Danilavičius, Onacevičius, Jaroševičius platino įsimylėjimą į dejų tyrinėjimą praeities lietuviškai rusiškosios viešpatijos, išaiškino skirtumus tarpe Rosijos ir Maskvos, o ypatingai Lelėvelis tame lauke yra daug užsiplėnęs. Naujoji rusiška literatūra prasideda nuo Hulakos-Artemovskio, kurs nuo 1812 m. Charkovo universitete išguldinėjo lenkišką literatūrą ir visatiną istoriją. Artemovskį laike už lenką, ir rusų valdžia, nužiūrėdama jo prilankumą dėl lenkiškai revoliucijinių pastangų, laike maišto 1831 m., atliko pas jį policijinę reviziją. Tame pačiame Charkove, po šviesia globėjo Severino Potockio vada, mokino iš Vilniaus išguitasai Danilavičius. Jo mokiniais buvo: Sreznievskis, kurs su didžiausia guoda šneka apie jį savuose minėjimuose, historikas Kostomarov ir vėlesnis profesorius sloveniškų literatūrų pirma Kazaniuje, o vėliaus Odesoje, Viktoras Grigoravičius, senas draugas Goščinskio ir Zaleskio Humaniaus mokyklose. Taigi lenkiškoji įtekėmė nebuvo neprietelinga — kaip tai buvo tikrinama vėliasiuose laikuose — plėtojimuisi lietuviškos ir rusiškos tautybės. Atbulai, po įtekme lenkiškos revoliucijinės minties susitaisė idealas, rodos dar labai miglotas, būsinčios federatyviškos respublikos laisvų ir lygių tautų: lenkiškos, lietuviškos ir rusiškos" (B. Limanovskis).

CARO UŽMANYTOS REFORMOS. JO BŪDAS. MIRTIS.

Kada caras Aleksandras I pateko po Metternicho*

* Tas "diplomatiškas genijus", "garsiausias valstijos vyras" — Klemensas Venclavas von Metternich-Winneburg-Ochsenhausen — buvo prūsas. Kilo iš mažos šlėktiškos šeimos, gyvenančios pagal Reiną ir savo kiltį (genealogiją) nuduotinai išvedžiojo nuo dvorionių cėsoriaus Heinricho II. Mokyklą baigė Moguncijoje 1794 m., buvo ceremonijų mistru karūnuojant Leopoldą II, pasiuntiniu Haagoje, o savo diplomatiškąją karjerą pradėjo ištikrųjų kaip pasiuntinybės raštininkas Raštado kongrese, kur nepaprastai bėglus esąs pasirodė tarpe vestphališkojo "Grafencollegium". 1801 m. tapo pakeltas į urėdą Austrijos ambasadoriaus Drezdene, 1803 m. Berlyne; toliaus, 1806 m. gavo paslo diplomą į Paryžių. 1809 m. tapo valstijos ministru, ir tą patį metą ministru užrubežinių reikalų. Nuo tąsyk beveik per pusę metašimčio likimas Europos buvo jo rankose.

įtekme, tai jo noras gerinti mokyklas pavirto į aštresnę cenzūrą, ir užuot mokslisčių įstaigų parėjo slaptoji policija. Tosios perdėtiniu tapo grovas Benkendorff, kurį jezuitai atvertė į papizmą, bet kurs ant paveizdos Karolio Liudviko Hallerio dispensuotas tapo nuo visų religijos įmonių ir nudavinėjo protestantą. Už tai apšviestas ministeris Galicynas tapo atstatytas, Gosneris — išguitas, net pone Kruedener iš dvaro pavaryta. Ne mystikos dėlei, bet dėl savo žmogmyybės (filantropiškumo) ji pasidarė nebeištikima. Užuot liaudei mėgių idealų tad parėjo sąjunga liuoniško dievotumo ir bigotiško goslumo, kaip kad aršiaus nebuvo buvę ne Liudviko XV laikuose.

Caras nuolatos baimijosi numirti iš žmogžūdos rankų. Toji baimė buvo priezasčia, kad jis liepė 1819 m. Novosilcovui išdirbti Rosijai konstituciją, su padalinimu imperijos ant atstovijų su seimais, ir su centrališkų parlamentu. Caras, mat, norėjo senatorius išbarstyti po visą Rosiją... sekcijomis, geresniam prižiūrėjimui administracijos. Senatas turėjo dalinties į departamentus; du departamentu turėjo turėti sėdėnę Peterburge ir Maskvoje, kiti sostapylėse atstovijų, kur jie būtų augštesnėji kiekvienos teritorijos palata. O centrališkaisi parlamentas ar tai Peterburge ar Maskvoje, turėjo taipgi susidėti iš dviejų trobėsių: į augštesnįjį to parlamento trobėsį patraukiamas esti departamentas senato, sėdintis vienoje iš abiejų sostapylių, pridedant prie jo, vienatinai seimo laike ir sulig ciesaoriaus paskyrimo, tam tikrą skaitlių senatorių iš kitų departamentų. Senatoriai netik buvo teritoriališkių seimų sąnariais, bet

Jis labjausia stengėsi prieš Napoleoną, ir po mūšio pas Waterloo užėmė tojo vietą visavaldybėje. Pirmsėdžiavo Viennos kongrese. Beveik visi Europos monarchai mokėjo jam dideles pensijas: Neapolio karalius 60.000 dukatų; caras Aleksandras per visą savo viešpatavimą slaptomis duodavo kasmet po 200.000 rublių sidabru. Nikalojus, parėjęs ant sosto, pasiliovė mokėjęs tą pensiją, bet kilus maištui 1830 m. panaujino ją ir atpildė brolio pažadėjimus. Metternich, iki nenumirė, buvo dūšia visų suokalbių pries laisvę liaudies ir genčių.

Štai kaip Metternichą apibudina St. Buščinskis: "šaltas, permatantis, neprieinamas, atkaklus, kurčias balsui sąžinės, niekinantis savo asmenišką vertybę, nemažiaus kaip tiesas žmogaus, jis jieškojo patukos tik garbėje ir pagyrose, tenkančiose jam nuo apjakintų monarchų; jis tikėjo į galybę neapribotos valdžios, su fanatizmu prilgstančiu pasiusitaii monarchijai.

"Jo vardas per pusę metašimčio taip susiliejo su Austrijos ciesaoryste, kad monarchai tos viešpatystės pragaišo iš politiškiosios regyklos ir atsakomybė už pasielgimus Metternicho negali ant jų kristi. Taigi ir politika buvo jiems svetima. Metternich išplėšė jiems berlą iš rankų. Ciesaorius Pranciškus I nuolatos užsiėmęs buvo išdirbimu liako; o ciesaorius Ferdinandas, turintis tankią priepuolą nuomirulo, lošė tekinimu.

"Jaigu tas ministras padarė didelę tarnystę Austrijos viešpatystei karėse su Napoleonu, sunaikino ją ir padarė neapskaitomas blėdis Habsburgų dynastijai savo mažmožiška politika vidujiniuose prietikiuose. Tuomet Austrija turėjo iki 40 milijonų gyventojų. Tarp jų vos vieną tryliktoją dalį teuzėmė vokiečiai bent dalyse tikrai teutoniškose, kaip Augštutinėje, žemutinėje Austrijoje, dalyje Styri-

teritorijose jie turėjo administratyviškas ir teismiškas funkcijas, ir todėl tik retkarčiais, su urlopu, tegalėjo buvoti Peterburge. Tokia jų banicija po visą Rosiją iš sostapylės iš tiesų buvo "ein Meisterstueck der Politik" — žiūrint į senatą kaip "einen Körper, der Russland mehr als einen Herrscher gab..." (kaip rašė Šmidt, Prūsijos konsulis Varšavoje).

Kotzebue Manneime užmuštas 20 d. kovo 1819 m., o kuningaiktis Berry 13 d. vasario 1820 m. — davė carui progą atsizadėti projektų konstitucijos, kuri būtų išrišusi Lietuvos ir Lenkijos klausimą. Nuo 1817 m. auga įtekme Arakčiejevo, kuris atbaidė carą nuo konstitucijos. Dabar caras ir raportus ministrų ir paliepinus leido per rankas Arakčiejevo. O tasai nekenė lenkų ir spyrėsi prieš priglaudimą lietuviškių gubernijų pries lenkų karalijos, ko taip pageidavo tuomet Lietuvos ponai.

1822 m. kuningaiktis Liubeckiui esant Peterburge, Aleksandras ėmė manyti apie "Augustavo kanalą", kurs jungtų Vyslą, Nemuną ir Ventą, ir prailgintas taptų iki Dauguvai, idant nukreipti pirklybą lenkų karalijos nuo Gedanos ir Elbingos, jaigu Prūsija nesulygtų su Maskolija pirklybos traktatą. 1824 m. vasarą išdirbo plano išgales Pradžynskis, kurs, Augustave apsigyvenęs, prižiūrėjo pradėtąjį darbą. Bet jau 1826 m. jis pateko į kalėjimą, ir jo technišką operatą pasisavino generolas Malletskis, inžinerijos šefas. Žinoma, visas darbas pasiliovė, iškilus maištui Lenkijoje. Tas kanalas būtų davęs progą Lietuvai ir Lenkijai

jos ir vokiečių Tyroliuje. Mat tos šalys turėjo nedaugias kaip 3 milijonus gimusių vokiečiais gyventojų; likučiai vokiečiai, kurių skaičius siekė iki 3 milijonų, susidėjo iš kolonistų, išmėtytų po visą plotą viešpatijos, ant žemių esančių nuo amžių savasčia lenkų, čekų, vengrų ir valakų. Dėl tos tad nelyginamai mažesnės dalies gyventojų, nepilnai 6 milijonus priskaitomų, Metternich pašventė didumą, padarydamas iš gyventojų, kurie galėjo tapti svarbiausia sosto atrama, neperglobojamus sostiū nedraugus.

"Negana to. Slovėniškas gaivalas persvėrė Austrijoje. Su pagalba genčių sloveniškiosios kilties, Metternich galėjo atidaryti Habsburgų dynastijai viešpatavimą ant visos slovenybės ir paremti sostą ant plačių, niekuomi neišjudinamų pagrindų. Neišmintingu persekiojimu visų pavaldinių viešpatijos, o lobjausia tų, kurie neprigulėjo pries teutoniškos padermės, jis įtrenkė Austriją į neišgvildenamus ginčus, į bedugnį bėdų, skolų, ir daugiausia prisidėjo pries jos nusilpninimo.

"Metternicho systema tuomi labjaus kenkė dynastijai, kad iš jo mokyklos išėjo ministrai, kurie stengėsi jam pamėgdžioti. Taigi net ilgai dar po jo mirties *tradicija politikos*, kenkenčios sostiū, rodėsi čiuokuru išminties styrininkų valdžios. Metternich, mat nesiliovė gaivines savo dvasia Viennos kabinetą....

"Lenkus ir vengrus laikyta *parijais* viešpatijos, kuriuos galėjo koneveikti vokiškieji urėdninkai ir oficeriai vardan 3 milijonų vokiškių ukėsų ir 3 milijonų ant svetimos žemės apsisėdusių kolonistų įvairios tautybės. Nesa skaičiuje tų kolonistų buvo daugelis Izraelitų, kuriuos priskaitė pries vokiečių, lyginai kaip nuozmžinų lenkų su vokiškomis pavardėmis, jaib tik dėl politiškų siekių padauginus teutoniškąjį gaivalą."

uzmegzti pirklybą tiesiog su Anglija ir kitomis vakarų šalimis.

Sausyje 1823 m. caras apskelbė paliepiamą apie sertifikatus, kurių Rosijos kamaros turėjo reikalauti pervežant lenkų pardavinius per cėsorystės ribas. Rosijos urėdai sumanė tokius formalistikumus, jog tai išrodė lig prohibicija, uždraudimas. Tatai grėšė lenkų karalijos pramonei. Lenkiją nuo pavojaus išgelbėjo.. lietuviai: Liubeckis ir Grabovskis. "O tai buvo dėl Lietuvos vienintelis momentas, kada šalis galėjo su tikru pasisekimu stoti ant kelio pasekmingo išsiplėtojimo linkon pramonės; sulig paveizdos Baltastogės, Lietuva galėjo tapti apsėta didesniais ar mažesniais tolygiais išdirbystės centrais. O lenkų karalija, kamuojama vienlaik prūsiškomis tarifomis ir muito šikanomis ant cėsorystės rubežių — karalija būtų tapusi pasmerkta ekonomiškon mirtin. Abudu lietuviu, lietuvišku ponu, lenkiškas izdo ministras ir ministras sekretorius valstijos, apsergėjo karaliją nuo pragaišties" (Smolka). Pirkliškos tarybos karalijos su Rosija turėjo patekti iki 1842 m.

Sulig kontinentališkosios sistemos, net augšti protektyviški muitai maskoliškųjų tarifų iš 1797 ir 1810 m., prūsams ėjo ant labo, nes per kontrabandą didelės sumos iš suruinuotos Rosijos ėjo į Prūsus arba per Prūsus į vakarų Europą. Dideli pelnai teko Prūsams, o dalis liko rankose lietuviškųjų žydų ir činovnikų parubežinėse tamožnėse. Todėl Vokietijai labai rūpėjo lietuviškosios gubernijos, o ir lenkų karalija, kur 1795—1806 m. vokiečiai turėjo beveik monopolį. Pirklybinę konvenciją sutraukė Rosija 1818 m. Kada 1822 m. atsinaujino derybos su Prūsais, tai klausimas kilo labjauisia dēlei lietuviškųjų gubernijų. Pasiremdami traktatu 3 d. gegužio 1815 m. prūsai reikalavo išpildymo sutarimų kaslink Lietuvos. Jie norėjo pelningesnio sutarimo negu Novosilcovo traktatas 1816 m. Kada Prūsai tai atsiekė 19 d. gruodžio 1818 m., jie užmiršo apie Lietuvą. Lietuviškasai klausimas, po Filaretų tyrinėjimo 1823 m., nebeerzino nė Aleksandro: dies lasst jetzt den Zaren kalt! išgirdo Berlynas, nes sumanytas tapo būtinas "atskyrimas" Lietuvos nu lenkų karalijos, perveikimui revoliucioniškos lenkų dvasios, vardan principų šventojo allianso. Atėjo represijos, garsioji Prūsų tarifa 10 d. balandžio 1823 m., kuri kenkė Lenkijos pirklybai javais, bet kenkė ir Lietuvai, vežančiai lietuviškus produktus į Karaliaučių ir į Klaipėdą. Javų kainos labai nupuolė, ypačiai beveik užsidarius angliškajai rinkai per "kornbillių". Manyta buvo atsakyti represijomis, bet Liubeckis valdžią sudraudė, nesa represijos nepakylėtų ekonomiškojo lenkų stovio, o duotų inagį Prūsams prie savęs vylioti lenkus. Liubeckis uoško uosto prie Baltijos jūrės. Berlyne-gi ėjo naujos pertraktacijos. Prūsai reikalavo liuoso pervežimo savų produktų net iki Chinijos ribų! Galiaus pirklybos traktatas tapo sutartas devy-

neriems metams su Prūsais 11 d. kovo 1825 m., kurs Lenkijai ir Lietuvai vėl atidarė rinką Prūsuose; prohibicija pasiliko tik ant gelumbių, ir tinkama tarifa ant metalurgiškų, garboriškų ir drobinių išdirbinių.

Apgailėjimas Napoleono kariumenių apsuko galvą carui ir jo pavaldiniams. Nuo tos gadyinės prasideda pas rusus ideja vadauti visur. Apsigērė jaje tauta, kuri nepažinojo nė dejų žmonijos, nė savos historijos, nesa vienus skaityti nemokino, o kiti skaityti nemokėjo kitaip kaip ant Peterburgo abėcėlės. Su taja ideja parėjo noras užkariauti visą svieta "labui žmonijos". Petras užbrėžė planą paplatinimui ribų viešpatijos laimėjimu kaimyniškų šalių; Aleksandras I nuėjo toliaus: užmanė visą žemę pamušti po valdžia Rosijos monarchų. Vienas jo jaunystės draugų, vėliaus valstijos vyras, galiaus uoliausias policėjinis niekdarbys ir ištikimas caro šnipas, duodantis jam atskaitą iš kiekvieno darbelio did. kniaziaus Konstantino, šnekėjo ne lemetuodamas, bet iš gilaus persitikrinimo, kad "tuomet bus Europa rami ir laiminga, kada balso iš Peterburgo klausys Londonas, Paryžius, Berlynas ir Konstantinopolis". Toji ideja išsyk nedrąsiai dygstanti, prie įpėdinių Aleksandro I išsikerėjo ir priėmė visokeriopas formas: "tikrai krikščioniškos religijos", "panslavizmo", "Rosijos pasiuntinystės", "sveikų principų atšviežinimui supuvusių vakarų", "naujos civilizacijos" ir tt. Su visokiais šešėliais tai buvo įvairūs laipsniai į carato visvaldybę. O tai ir nupuldė rusų tautą, nesa kada manė einanti priekin, iš tiesų traukėsi atgal keliu nuo tikros apšvietos ir tikros laisvės. Ideja tos pasiuntinystės, sujungta su įsitikėjimu į galybę carato, persisunkė į visus draugijos sluogsnius, o ypačiai į platintojus oficiališkos apšvietos ir į aristokratiją.

Vienok Aleksandro I laikuose atsirado žmonės šviesūs ir dori, kurie aiškiai matė dalykus ir norėjo gelbėti šalį nuo bedugnės, į kurią jis stūmė. Vertingas tas savo tėvo ir bobutės įpėdinis, viršijantis guvumu Katariną, despotizmu Povilą, išdidumu Napoleoną, ko pats neperėjo? Jaunystėje liberališkas ideologas, svajojantis apie tykų, ramų atšlaitą, iki tebebuvo didžiū kniaziau, vėliaus patvaldingas viešpats; potam didvyris, geradėjas, ketinantis aplaiminti žmoniją; galop ateista, filosofas; galiaus mystikas; prieš savo mirtį pakarnas tarnas Metternicho, išpildytojas jo valios ir lėlė rankose ponios Kruedener. Per 18 metų nuo užėjimo ant sosto lošė prieš Europą rolę liberališko monarcho. Galiaus trenkė šalin tą kaukę. Bėgyje viso viešpatavimo vyliojo savus pavaldinius ketinimu duoti jiems konstituciją, su negirdėtu mitrumu ir lavumu.

Tas sfinksas carų karūnoje dar 1825 m. nebuvo pametęs "savo numylėtosios idėjos". Jis dabar tas pats caras, "guviausias iš graikų", savo atvangumu besirūpinąs politikas, nuduodąs ideališką romantizmą ir mysticismą. Tik Napoleonas jį tepažino! Vis tas pats

Lenkijos klausime, kaip andai pas Austerlitz'ą, prieš karę 1812 m. ir po nugriovimui Napoleono; vis besvyruojantis: ar atstatyti ar visai sunaikinti Lenkiją? "Viską duoti arba nieko", tap jis sakė La Harpui ir iki galui buvo įsitikinęs blaivume tos politiškios minties. O duoti viską — neturėjo drašos! *L'article de la Lithuanie* — anot Konstantino — buvo ta botyrinė uola, ant kurios žlugo Aleksandro projektas atstatymo Lenkijos ir apdovanojimo Rosijos konstitucija.

L'article de la Lithuanie! Aleksandras nusprendė neprigludinti Lietuvos prie Lenkijos, ir šalimais pradėtos Lenkijoje represijos, pavedė Lietuvą gobumui ir persekiojimams Novosilcovo, Baikovo, Pelikano. Kuomet Novosilcov naikino Vilniuje triūsą kuningaikiščio Adomo Čartoriskio, iš Peterburgo ėjo ukazai, kaip tolesnė tąsa paliepiamų iš 1816 — 1819 m., kuriuose norėta matyti prisirengimą suvienyti Lietuvą su Lenkija. Kiltą vietą užima garsusis ukazas 21 d. gegužio 1825 m. apie mundurus liet. korpuso, kurs Lenkuose tiek daug vilčių sužadino, įvesdindamas mundurus liet. korpusan artimus spalvoms lenkiškos kariumenės. Nikalojus 1827 m. atmainė tą paliepiamą. Jau 1822 m. užtinkame pirmus žingsnius atskyrimo lietuviškų gubernijų su jų "suartinimu" su lenkų karalija; tai visai kas kita negu 1816 — 1819 m., kur manyta buvo įkūnyti liet. gubernijas į karaliją. Ženklyvas tas 1822 metas, tik keliais mėnesiais vėlesnis už pirmąją Novosilcovo misiją Vilniun, už pirmąją jo kruciatą prieš "niedorzeczna narodowość" jaunosios genkartės Lietuvoje. Gegužyje 1822 m. abudu vyresniu Povilo sūnu susitiko Vilniuje peržvalgose gvardijos, o liepos mėn. didis kniazius Konstantinas apėmė vyriausiąją valdžią visų lenkiškųjų gubernijų ir iš Varšavos kieravijo visą administraciją. Carui ne kas rūpėjo, kad Novosilcov geseino Lietuvoje kiekvieną šviesos kibirkštį.

Tuom tarpu revoliucijos dvasia platinosi pačioje Maskolijoje, slaptos draugijos išigyveno armijoje, prie kurių prisidėjo daugelis aristokratų. Suokalbčio siekiu buvo — išvertus valdžią, atmainyti dynastiją. Caras apkurto ir — sako — pats ketinęs atsisakyti nuo sosto, kaip atvažiavęs į Taganrogą pasimirė 1 d. gruodžio 1825 m. Sako, nuodai sutrumpinę jam gyvybę. Yra teika, kad Taganroge caras nemirė, bet kad jis iš ten prasišalino ir gyveno kaip vienuolis Siberijoje, arti Tomsko, slaptinai kaipo Feodor Kuzmič, ir ten miręs 20 d. sausio 1864 m. (Slg. Smolka, *Polytika Lubeckiego*, Kraków, 1907).

"Visas gyvenimas - baises liudėjimas"

(Pagal M. Konopnicką).

*****

Eisiu į girią, eisiu į kalnus,
Sparnus išplėtes, kaip erdvių paukštis,
Sparnus išplėtes, par mėsavą rūką,
Į saulės šalį debesiu plauksiu.

Nebuvo man čia laimės ant žemės,
Nebuvo lizdo tarpe savųjų,
Nebuvo lizdo, nė namų kampo,
Šviesios grintelės man čia nebuvo....

Namelis mano — liepsnojas stogas,
Viengungė tyla — mano ramybė,
Viengungė tyla, skambiosios kanklės,
Ir aukso stygos jauno mėnulio....

Kalnų užimas girioj giliuoja,
Naktelė eina ir barsto rasą,
Naktelė eina marškoj' sidabro,
Gėlės ir žolę dirvoje myli.

Kodėl aš nesu toji žolelė,
Skurdžiai užaugusi pūdyto žemėj?
Aš kelčiaus anksti, kur prieš saulelę,
Kaip toji dirva javais apžėlus'....

Giminės mano — vėjas lakūnas,
O paveldyba — giesmės sparnuotos,
Gi mano takas — išeivio vartai,
Visas gyvenims — baises liudėjims....

K. Vairas.

Victor Hugo.

Vertė Žemės Vaikas.

Notre Dame de Paris.

(Paryžiaus Švenčiausioji Panelė).

ROMANAS.

*****

IV. SUKULTAS PUODELIS.

Mūsų poeta, bėgęs tūlą laiką, nepaisydamas kelio, šokinėdamas par grabes ir užsigaudamas galvą į kerkes namų, galų gale sustojo, pirmučiausia dėlto, kad atsipūsti, o antra — pagalvoti, kur ir ko jis taip bėga.

— Ei, maitre Grenguar, — tarė į save, — tu, matomai, apkvaišai iš baimės. Vaikai, tur būt, dar labiau išsigando, nes girdėjau juos bėgant visai priešingon pusėn. Jie turėjo palikti ant vietos šieniką,

kuris gali tau būti sugadus, kaipo patalinė, arba, jai jis dega, galėtum prie jo pasišildyti — o juk šiluma tau labai reikalinga! Ar šiaip ar taip, visgi laimink likimą, kuris suteikė tau taip netikėtą dovaną. Ir kvaila taip bėgti, be jokio tikslo.

Vienok visos jo pastangos susekti kelią į aną vietą buvo bergždžios. Jis galūtinai paklydo daugybėje skersgatvių, tad netekęs kantrybės, pamėjo ranka ir nuėjo linkui raudonos ugnelės, kurią netikėtai paregėjo gatvės šale.

— Ačiū Dievui, — tarė. — Antai, regis, ir žiba mano laužas.

Paėjęs kelis žingsnius į kalną vedusia negrįsta ir purvina gatve, jis pamatė kaž-ką labai keistą. Gatve krutėjo šiur-tur kanakoki neaiškūs ir beformiai šešėliai; jie visi slinko arčiau prie ugnelės.

Niekas taip nepadrąsina žmogaus, kaip žinia, jog kišenėje nėra nė skatiko. Grenguaras vis ėjo pirmyn ir nepoilsingam pavijo vieną tokių šešėlių, slinkusį daug daugiau, negu kiti. Prisiartinęs jis pamatė, kad tai buvo bekojis elgeta, šliaužęs ant rankų nelyginant voras, kuriam atimta visos kojos, palikus tik dvi pirmutiniąsias.

Šioje valandoje, kaip Grenguaras ėjo pro šalį, tas žmogui panėšus sutvėrimas atsiliepė gailiu balsu:

— Sušelpk mane, geradėjau.

Kiek toliaus jis pavijo vėl kaž-kokią krutančią kupetą ir su atsідėjimu apžiūrėjo ją. Buvo tai kolieka be rankų ir be kojų, ant kriukių, taip sumaniai pritaikytų, kad jie, tarsi kokia būdavonė, gero būdavotojo padaryta, slinko pirmyn.

Šitoji būdavonė nusilenkė prieš Grenguarą ir sušuko tiesiog į ausį:

— Duokit ant duonos, pone!

Grenguaras pasiskubino prasišalinti, bet ir trečiu sykiu kaž-kas užstojo jam kelią. Tas kaž-kas buvo tai neregys; jis ėjo, badydamas taką su lazda. Didelis šuo tempė jį už skverno, tarsi laivą ant buksiro. Šis ir-gi žlembiančiu balsu paprašė išmaldos.

Poeta aplenkė ir jį, skubinaid eidamas pas savo tikslą. Bet ir neregys neatsiliko. Bekojis ir beregis taipgi pasiskubino ir netrukus visi trys apstojo Grenguarą. Jie visi, choru, ėmė prašyti almužnos, o patįs stumdėsi tarp savęs ir stumdė Grenguarą ir taip apsuko poetai galvą, kad šis, ausis užsikimšęs, sušuko:

— Juk tai Babylonu sumaišymas!

Ir pasileido bėgti nuo jų.

Koliekos neatsiliko.

Juo toliau jis bėgo į skersgatvį, juo daugiau ir daugiau sutiko kolieku, aklu, bekojų, stabo ištikty. — jie ėjo, stačiok lindo, iš namų, iš vartų, iš kelnorių, iš šalinių skersgatvių. Visa tai užė, baubė, rėkavo ir skubėjo pas žiburėlių, spindėjusį gale gatvės.

Grenguaras, sekamas trijų kolieku, kas žingsnis užklupdavo ant kokio nors išgamos, šokinėjo par juos ir tuo pačiu lindo į dar didesnį jų būrį,

Atėjo galvon mintis pasukti atgal. Jau buvo vėlu. Visas tas legijonas susispietė užpakalyje, o trys elgetos sučiupo jį ir laikė. Jis vadu vedamas, visos tos bjaurios vilnės varomas, ėjo priekin. Jam rodėsi, kad jis kaž-koki beprotišką sapną sapnuoja.

Ant galo priėjo galą gatvės. Ji baigėsi dideliu plecium, ant kurio šiur-tur žibėjo ugnelės, ir kiaurai varstė nakties rūką. Grenguaras, pasitikėjęs savo kojomis, pasileido kiek gyvas bėgti, kad tik išsigelbėjus nuo kolieku.

— O kur, prieteliau? — sušuko kolieka su kriukiiais ir, metęs į šalį savo paramščius, pasileido vyti Grenguarą. Bekojis taipgi pašoko ant kojų, o aklasai kuopuikiausiai regėjo savo išplėstom akim.

— Kur-gi aš? — užklausė poeta.

— Stebuklų Kieme, — atsakė kaž-kas.

Visi balsiai sukvatojo.

Vargšas poeta nusiminęs dairėsi aplinkui. Ištikrųjų jis buvo tame baisiame Stebuklų Kieme, į kurį niekuomet neatsidrasintų įneiti geras žmogus taip vėlu laiku. Tai buvo užburtas ratas, kuriame dingdavo be pėdsako sargai ir policijos įrėdniai, atsidrasinę čia užėiti. Lizdas vagių, bjauri karpa ant Paryžiaus veido. Duobė, iš kurios kas rytas išėidavo ir kurion kas vakaras grįždavo visos ydos, beturtas, valakytos, kurių tiek daug buvo sostapilėje. Pasibaisėtinas avily, kurin kas vakaras grįžta su savo laimėjimais visuomeniškos tvarkos vapsos. Buvo tai špitolė, pilna visokių veidmainvščiu: čia rasdavo sau vieta visokios draugiinės išmatos, visi atuoole žemyn draugišios sanariai, niekšai diena ir žūdvtolai nakti. Žodžiu, buvo tai baisi rėdymos vieta, kur nusirengdavo ir ansirengdavo visi aktoriai tos amžinos vaovščiu, paleistuvybės ir žmogūdubės komedijos, atlošiamos ant Parvžiaus gatvių.

Stebuklų Kiemas — buvo tai didelis plecius su baisiu bruku, kokis buvo tame laike abelnai visame Parvžiuje. Mirksėjo visuose kampeliuose ugnis, apie kurias sukinėjosi neaiškūs šešėliai. Visa tai šaukė, bėginėjo, vaikštinėjo. Girdima buvo tai aštrus juokas, tai kūdykio klyksmas, tai moteriškos balsas. Tos savios rankos ir galvos, ženklūs juodais šešėliais prieš liensna laužu, nežmoniškai judėjo. Kartais šliauzinėjo pažemiu nesuprantomi šešėliai: tai šuo, panašus į žmogų, tai žmogus, panašus į šunį. Viskas susimaišė ir virto kana-kokia bjauria kupeta. Dingo visokis skirtumas tarp vyru, moterų, svvulių, vaiku, amžiaus, lyties, sveikatos: kiekvienas įevdavo tokią išvaizdą, koki jam buvo reikalinga.

Menka šviesa vienok pavėlijo Grenguarui apžiūrėti ti senus apinelėjusius namus su fasadais i pleciu. Tie suskilę fasadai su vienu ar dviem apšviestais lanrais

atrodė mūsų poetai galvomis bjaurių senų bobų, kurios, sustojusios eile, pikta žiūrėjo į visą "šabą", laikytą čia-pat.

Buvo tai kažin kokis naujas sviestas, negirdėtas, nematytas, baisus, šliaužinėjantis, fantastiškas.

Grenguaras, vis labjaus ir labjaus nusimindamas ir suspaustas trijų elgetų, užtrenktas didelės daugybės įvairių-įvairiausių balsų, šaukė pagalbon visą savo sužinę, kad atsiminti, kas buvo do diena, ar tik ne subata, kuomet nelaboji dvasia švenčia savo šventę. Bet visos pastangos ėjo ant vėjo. Jo minčių ir vaidentuvės siūlai buvo sutraukti. Abejodamas kas link viso, kas aplink jį dėjosi, jis klausė save:

— Jai aš esmi, tai ar yra ištikrųjų visa tai, ką matau, o jai visa tai yra ištikrųjų, klausimas ar aš esmi?

Toje valandoje iš gaujos balsiai ir aiškiai sušukta:

— Nuveskime jį pas karalių, pas karalių!

— Pas karalių, pas karalių! — paantrino visi.

Nuvilko jį. Žėdnas stengėsi įkibti int jį, gi anie trys elgetos neleido ir baubė.

— Jis — mūsų, nekušinkite!

Bėdinas poetos švarkelis visai pasimirė toje kovoje.

Kol jį tempė par plečių, jis visai atsipeikėjo. Ėmė suprasti, kur esąs. Jis persitikrino, kad randasi ant žemės ir brenda baidiame purvyne. Nepaprasti šešėliai ir stovylos jau atrodė jo akims aiškiaus žodžiu — jis suprato, kad pateko ne į raganų ar nelabų dvasių "šabą", bet tiesiog į karčiamą.

Stebūklų Kiemas ir buvo karčiamas, bet žmogūdzijų karčiamas, kurioje prasiledavo tiek pat kraujo, kiek ir vyno.

Kuomet driskiai privedė Grenguarą į paskirtą vietą, jo akims pasirodė sekantis paveikslas:

Aplink didelę ugnį, sukurtą ant apvalino akmens, buvo netvarkiai sustatyta keli stalai ir keli sulaužyti suoleliai. Ant stalų stovėjo kaušeliai su vynu ir degtine, kurios nemaža išlaistyta ant stalo; ant suolų sėdėjo žmonės su girtais pamėlinavusiais veidais. Vienoje kertėje sėdėjo kanakoks valkata, atrišinėjęs skarmalus nuo savo neva žaizdos; kitoje — antras ištiesė savo sveiką kelį, kurį rytmetį buvo pririšęs prie kriukio, nuo ko jis par dieną visai nutirpo. Toliaus dar kitas su atsidėjimu tēpliojo sau ant kūno pasibjaurėtiną žaizdą, kad su ja ant rytojaus sukelti praeiviuose užuojautą ir mielaširdingumo jausmą. Čia pat kažin-koks jaunikaitis lavinosi nuduoti nuomarulį, o kitas, labjaus patyręs tame amate, uoliai jį mokino.

Visuose kampuose viešpatavo nemandagus klegesys ir paleistuvingos dainos. Žėdnas traukė savą dainą savaip, nepaisydamas kaimynų.

Didelis šuo sėdėjo priešais ugnį. Keletas kūdykių taipgi čia buvo. Šalimais klykė šiandien pat pavogtas kūdykėlis. Kitas sėdėjo ant augštos kedės užkeltas ir tylėjo.

Arčiaus prie ugnies buvo pastatyta bačka. Ant jos užsirioginęs sėdėjo kaž-koksai elgeta. Buvo tai karalius ant savo sosto.

Tris elgetos privedė prieš bačką Grenguarą. Ant valandėlės užstojo tylą. Grenguaras nedrįso nė atsi-kreipti, nė pakelti augštyn akis.

Nusiimk kepurę, — tarė vienas palydovų. Pirma, negu Grenguaras pakėlė ranką, kitas nurovė jam nuo galvos kepurę. Tiesą pasakius, kepuraitė buvo visai jau nusidėvėjusi, bet gi būtų galėjusi tarnauti neturtin-gam poetai ir toliaus. Jis atsiduso. Tuo tarpu karalius atsiliepė int jį iš savo sosto:

— Iš kur-gi tas dykaduonis?

Grenguaras krūptelėjo. Tas balsas, gresmiai suskambėjęs dabar, priminė jam kitą, kuris šį rytą suteikė pirmą smūgį jo veikalui. Jis pakėlė galvą. Prieš jį buvo Klopen Truljefu.

Klopen Truljefu, nors sėdėjo ant karališko sosto, bet ir dabar buvo apsirengęs lygiai taip-pat, kaip ir visuomet. Žaizdos ant rankos jau nebebuvo. Rankoje jis laikė drūtą botagą iš baltos šikšnos, kokį vartodavo tvarkos dabotojai gaujoms vaikyti. Ant galvos jis turėjo kanakokį keistą papuošalą, ir sunku buvo įspėti, ar tai kepurė ar vainikas.

Grenguaras, pažinęs elgetą, kaž kodėl pasijuto drąsiau, tartum tikėjosi, kad nuo pažįstamo elgetos nebus jam negera.

— Pone, — pradėjo jis. — Jūsų mylista... Švie-siausias karaliau... Kaip aš turėčiau tamstą pavadinti? — tarė ant galo; jis priėjo iki augščiausiam titului ir nežinojo ar reikia pasikelti augštyn, ar žemyn leistis.

— Jūsų mylista, šviešiausias, draugas, vadink mane, kaip nori. Tik pasiskubink. Ką gali pasakyti savo išsiteisinimui?

— Savo išsiteisinimui? pamįslijo Grenguaras. — Tas man nevisai tetinka. — Ir ėmė murmėti:

— Aš esmi tas, kas šį rytą...

— Eik sau po velniais! — pertrūkė jį Klopen, — kaip tavo vardas, dykaduoni, ir daugiau nė žodžio. Klausyk, tu stovi prieš tris galingus valdonus: prieš mane, Klopeną Truljefu, vyriausįjį vagių karalystės valdovą; greta mangs — Aigypso ir visos čigonijos valdovas, Matjas Spikali, antai tas pageltęs senis, skarmalu galvą susirišęs, ir Giljom Russó, Galilejos imperatorius, ten tas storpilvis, kurs nežiūri į mus ir užimtas yra savo kaimyne. Męs — tavo teisėjai. Tu įžengiai į vagių karalystės ribas, nebūdamas jos pavaldiniu, ir tuo pačiu palietei jos privilegijas. Tu privalai būti nubaustas, jai nesi vagis, elgeta ar valkata. Ar priklausai prie kurio nors paminėtų skyrių? Tei-sinkis; sakyk, kokį turi rangą?

— Deja! — tarė Grenguaras, — aš neturiu tos garbės ir nesmi nė viename jūsų paminėtų skyrių. Aš — rašytojas...

— Gana! — atkirto Truljefu, nepavelijęs jam pa-

baigti. — Būsi pakartas. Tas taip ir turi būti, ponai miestelėnai: kaip jus apseinate su mumis pas save, taip ir mes su jumis pas save. Mes pritaikiname prie jūsų įstatymą ant vagių, kurį jus išleidote. Jus patį esat kalti, jai tas įstatymas yra žiaurus. Būtina yra laiks nuo laiko užnerti kilpą ir doram žmogui ant kaklo: tas patobūlina jį. Tatai, drauguži, išdalink savo sudriskusias drapanas. Aš pakarsiu tave visų valkatų pajuokai, o tu atiduok jiems savo makelį. Jai norėtumei pasimelsti prieš mįrsiant, tai ten kampe rasi šventojo akmeninę stovyklą, kurią mes pasivogėme iš kokios tai, nepamenu, bažnyčios. Duodu tau keturias minutes laiko, kad apvalytum savo dūšią nuo nebereikalingos nuodėmių naštos.

Toji kalba buvo baisi.

— Puikiai pasakyta, po šimts velnių! Klopen Truljefu kalba, kaip koks pamokslininkas! — sušuko Galilejos imperatorius, sudavęs į stalą taip tvirtai, kad sukūlė savo puodelį.

— Galingieji karaliai ir valdovai, — ramiai tarė Grenguaras (jisai jau visai galėjo susivaldyti), jus truputį klystate. Mano vardas — Pjer Grenguar; aš esu parašęs tą misteriją, kuri šį rytą buvo rodoma Teisdarystės Rūmuose.

— Ak, tai tu, prieteliau! — pasakė Klopen. — Aš mačiau vaidinimą. Na, ar tai, kad tu privertei mus visą rytmetį žiovauti iš nuobodumo, gali kiek nors kliūdyti pakorimui tavęs vakare?

— Sunku bus išsikapanoti — pamįslijo Grenguaras. Vis gi jis dar bandė.

— Nesuprantu, dėlko negalima poetą priskaitliuoti prie valkatų būrio. Juk Ezopas buvo valkata, o Homeras — elgeta. Merkuras buvo vagis...

— Aš matau, kad tu nori mums apdumti akis, — pertraukė jį Klopen. — Eik-gi pas kartuves ir pasi-liauk niekus plepėjęs.

— Atleiskite man, jūsų didybė, — atrėmė Grenguaras, užsispyręs nepasitraukti iš karės lauko. — Dalykas yra vertas to, kad jin pažiūrėjus... Tik vieną minutę paklausykite manęs. Juk jus nenuteisite, neišklausinęje.

Bet jo balsą užtrenkė pakilęs aplinkui klegesys... Klopen Truljefu ėmė tarties su Aigypso hercogu ir Galilejos imperatorium, kuriedu buvo visai pasigėrusiu. Paskui jis rūsčiai sušuko į gaują:

— Cit, nutilkite!

Kadangi niekas netilo, tad jis nušoko nuo bačkos, sušėrė vienam-kitam į pašonius ir vėl sugrįžo į savo vietą.

(*Toliaus bus*).

Literatūros naujybės.

Vidunas. "Mūsų uždavinys". Išleido "Rūta", Tilžėje, 1911 m. 224 pusl. kaipa 1 rublis.

Mums pranešta, kad yra rengiama spaudon:

1. — *Religija ir darbininkų klausimas*. Pagal M. Treimaną.

2. — *Visuotinoji istorija* (satyriškoje formoje) su daugybe paveikslų.

"LAISVOSIOS MINTIES" AGENTŲ ATIDŽIAI:

Jai kas iš "L. M." agentų turite neparduotų egzempliorių N 11 "Laisvosios Minties" teiksitės prisiųsti juos redakcijon, nesa to numerio visai nebeturime. Abelnai meldžiame agentus grąžinti neišparduotuosius pavienius numerius ir pasistengti sureguliuoti rokundas su administracija.

"LAISVOSIOS MINTIES" AGENTAI

įgalioti rinkti prenumeratą, apgarsinimus ir t.t.

Brooklyn, N. Y. J. Ambraziejus, A. Rinkevičius ir A. Petraška.

Chicago, Ill. "Aušros" Draug. 1 kuopa, P. Kaitis.

Boston, Mass. Julius Bukantis.

Edwardsville, Pa. F. Klimkevičė,

Easton, Pa. J. Neris.

Fitchburg, Mass. Fr. Stasiukelis.

Grand Rapids, Mich. J. Garnupis.

Kenosha, Wis. M. K. Petrauskas.

Lawrence, Mass. M. J. Vaskelionis.

Lewiston, Me. Matt. Senkus ir K. Vilaniškis.

Minersville, Pa. J. M. Pasiulevicius.

Homestead, Pa. J. Gataveckas.

Bellshill, Scotland. V. Rudaitis.

Carfin, Scotland. J. Arminas.

Rochester, N. Y. J. Bindokaitis.

Scranton, Pa. Ag. Grybiutė, M. Valentinavičė, L. Savickas,

J. Digrys ir J. Petrikys.

Waterbury, Conn. St. Senkus.

Wilkes Barre, Pa. J. Alenskas.

Philadelphia, P. "Kovos" administracija.

Shenandoah, Pa. J. A. Byla.

Be paminėtų agentų "Laisvąją Mintį" galima užsirašyti par "Lietuvą", 3252 So. Halsted str., Chicago, Ill. (už \$3.00 ant metų "Lietuva" ir "Laisvoji Mintis") ir par "Vienybę Lietuvinkų", 120—24 Grand str., Brooklyn, N. Y. (taip pat už \$3.00 galima gauti metams "Vienybę Lietuvinkų" ir "Laisvąją Mintį").

Nuo "Laisvosios Minties" Administracijos.

Laisvosios Minties administracijoje (1401 N. Main ave., Scranton, Pa.) turime pardavimui puikius tikrai artistiška atliktus D-ro Jono Šliupo paveikslus.

Paveikslai yra dvejopi: ant storos baltos popieros — po 10c. vienas, ir ant storos popieros rėmeliuose — po 25c. ir po 35c.

Reikalaukite ilgai nelaukdami, nesa paveikslų nedaug teturime. Užsirašantiems *Laisvąją Mintį* pusei metų dar duodame dovanų knigomis už 50c. ir minėtą paveikslą ant baltos popieros, užsirašantiems metams — duodame knigų už \$1.00 ir paveikslą rėmeliuose. "L. M." Administracija.